

Sayı. 15

Senec:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1997

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLÂTINDA KASSAMLIK MÜESSESESİ

*Said Öztürk**

Osmanlı devlet yöneticileri; daha önce hüküm süren Türk İslâm-devletlerinden devralınan tarihî miras ve geleneğe, kendi tecrübelerini de ilâve ederek, müesseselerini devrin hakim anlayışı içerisinde mükemmel denebilecek bir düzeye getirmişlerdir.

İşte bu müesseselerden, kadılık içerisinde değerlendirmeye tâbi tutulan ve bir yönüyle malî denetim uzmanlığı niteliğine sahip olan kassamlık; diğer müesseselerde olduğu gibi tarihî bir geçmişe sahiptir.

Bu yazımızda; tatbikatının ilk örneklerini hicrî birinci asra kadar uzatabileceğimiz kassamlığın, Osmanlı Devleti'nde kazanmış olduğu muhteva ve uygulama biçimi üzerinde duracağız.

a) *Sözlük ve terim mânâsı*

«Kassam» kelimesi «kısmet» mastarından türemiş olup; taksim eden, kısım kısım ayıran, bölüştüren¹ mânâlarına gelmektedir. Terim olarak İslâm Hukukunda; miras davalarında bizzat dava mahalline giderek, gerekli tahkikatı yapıp ihtilâf hakkında bir neticeye vardıkdan sonra davayı hükme bağlayan ve ev, tarla, arsa gibi gayr-ı menkulleri varisler arasında taksim eden memura

* Doç. Dr., Sakarya Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. öğretim üyesi.

1 Bekir Topaloğlu - Hayreddin Karaman, *Arapça - Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul 1979, s. 344-345; Ş. Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1313, s. 1070; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul 1983, II, 209.

denmektedir². Vefat eden şahısların terekelerini taksim eden şer'î memur olarak kısaca tarif edilmektedir³.

b) Özellikleri

Kassamlar, ikinci derecede adliye görevlilerinden sayılmaktadır. Hakimin yardımcılarıdır⁴. Kassam, hakimin ifa ettiği kaza fonksiyonunun bir bölümünü ifa ettiğinden İmam-ı Şâfi, kassamı hâkimler gibi görmektedir⁵. Bu nedenle, taksim eden kişinin; âdil, taksimi bilen ve sözüne itimad edilir bir kimse olması gerektiği gibi, kısmet işinin bazı fıkıhçılara göre kazaî özellik taşımasından dolayı da hâkimlerin sahip olduğu bir takım vasıfları taşımaları gerektiği fıkıh kitaplarında yer almaktadır⁶. İslâm âlimleri kâsimin ya da kassamın vasıflarını şu şekilde tesbit etmişlerdir :

1 — Müslüman olmaları,

2 — Adalet sıfatını haiz olmaları,

3 — Mesleği icabı hukuk bilgisini çok iyi bilmelidir. Kur'an, sünnet ve fıkıhı, özellikle miras hukukunu iyi bilmeleri,

2 Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara (tarihsiz), s. 142-143. Kısmet kelimesi için *Mülteka*'da şu izah yapılmıştır; «Fukaha istilâhında kısmet; ortakların kendilerine mahsus hisselerinden tek başlarına faydalanmaları için ortak oldukları şeydeki taksim olunmamış ortak hisselerini kendilerinin istekleri üzerine her birinin hissesini bir mikyas ile ayırmaktır. İbrahim Halebî, *Mülteka Tercümesi-Mevkufat*, Sadeleştiren : Ahmed Davudoğlu, İstanbul 1980, II, 299.

3 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 3. baskı, Ankara 1988, s. 121; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1991-1994, I, 232; Mehmed Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, 209.

4 Halil Cin - Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, I, 233.

5 Fahrettin Atar, *a.g.e.*, s. 143, Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, VIII, 143.

6 Molla Hüsrev, *Düerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gurerü'l-Ahkâm*, İstanbul 1287, II, 794-795, Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Teveke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 12. Dürer ve Gurerde ifade şu şekilde geçmektedir : «...ey bi'l-kısmeti liennehu enne kâne min cinsi ameli'l-kazâe...» Kısmet işinin kaza nevinde olup olmadığı tartışmaları için bkz. İbn-i Abidin, *Haşiyetü Reddül-Muhtar*, İstanbul 1984, VI, 256.

- 4 — Hür olmaları,
5 — Azalarının sağ ve selim olması⁷.

c) *Tarihi gelişimi ve Osmanlıda Kassamlık Müessesesi*

Kassamlık müessesesi, İslâm adliye teşkilâtında yerini, İslâmın ilk döneminden itibaren almaya başlamıştır. Hz. Ali'nin kassamı Abdullah b. Yahya el-Kindî idi. Abdullah b. Yahya bu görevi karşılığında devletten maaş almaktaydı. Yine Harice b. Zeyd de Emeviler zamanında bu vazifeyi ifa etmekte idi⁸.

Kökleri İslâmın ilk dönemlerine kadar çıkan bu müessese, Osmanlı Devleti'nde de devam etmiş ve daha müstakil bir şekil almıştır. Pek çok kanun metinlerine konu olmuştur.

Kassamlık, Osmanlıda halkın tâbi olduğu nizam (aşkerî-reaya) çerçevesinde ikiye ayrılmıştır. Bunlardan biri askerî sınıf mensubu kişilerin miraslarını verese arasında taksime kadiasker adına memur «Askerî Kassam»lardır. Diğeri ise reayanın terekesini varisler arasında taksime vilâyet ve sancak kadıları adına memur «Beledi/Şehri-kassam»lardır⁹.

Askerî sınıfın terekesini varisler arasında taksim eden, kazaskere mensub kassam-ı askerîler ya her kazada veya bir kaç kazada ayrı ayrı bulunurlardı¹⁰. İdarî bakımdan Anadolu'dakiler Ana-

7 Atar, *a.g.e.*, s. 144. Kâsımın özellikleri fıkıh kitaplarında genellikle âdil, emin ve alim olması şeklinde özetlenir. Bkz. İbn-i Abidin, *a.g.e.*, VI, 256-257. Molla Husrev, *a.g.e.*, gösterilen yer.

8 Atar, *a.g.e.*, s. 143.

9 «...eger berât-ı Humâyün ve eger hüccet ve vakıfnâme ile hasbî tevliyet ve nezârete mutasarrıf olanlar umûmen askerî olup kudât tarafından dahil olunmayup vâki' olan rûsûm-ı kismetlerin kadiaskerim için kassamları zabt ve kabz eylesin...» *Kanunname*, Bayezit Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü, nr. 1970, vrk. 124b, «...bu zikr olunan kimesnelerin rûsûm-ı kismetleri kadiaskerindir kadiasker kassamı kismet idüp ve rûsûm-ı kismetî kadiasker için ala...» İ. Ü. Türkçe Yazmalar (İ. Ü. TY), nr. 3239, vrk. 25a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 230. Cengiz Orhonlu, «Kassam», *EI*², IV (Leiden 1976), 735-36.

10 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 121, Ö. L. Barkan, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri*, (1545-1659), TTK Belgeler Serisi, Ankara 1968,

dolu kazaskerine, Rumeli'dekiler de Rumeli kazaskerine tâbi idiler¹¹. Memuriyetleri müddetince tahsil ettikleri kısmet-i askeriyeyi o mahallin kadılığındaki sandıkda saklayarak kazaskerlerin mühürlü mektupları ve fermanlarla gelmiş olan askerî kassam müfettişine veyahud süvari kassamları geldiği zaman kadı veya naibler tarafından onlara teslim ederlerdi¹². Muhtelif aralıklarla taşrada bulunan askerî kassamları teftiş ve hasıl olan rüsumları tahsil için kazaskerler tarafından müfettiş gönderilirdi. Hamid, Alâiye ve Teke sancaklarının «umur-ı kısmet-i askeriyesi» kendisine tefviz olunan Yavaşca Mehmed adında bir kişiye şu talimata uyması istenir: «*mevâdd-ı askeriyeye muhallefatın tahrir ve taksim ve zikrolunan sancak ve kazalarda kassamların gördükleri kısmetleri teftiş ve tefahhus edip yedlerinden rüsumların müfre-*

III/5-6, 4. Balıkesir Şeriye Sicillerinden tesbit ettiğimiz bir kayıta; Karasi, Biga ve Balıkesirde vaki «umur-ı kısmet-i askeriyeye» kendisine tevdi edilen Mevlana Ahmed Efendiye Anadolu Kazaskeri tarafından şu emir gönderilir. «Fâhru'l-müderresin Mevlânâ Ahmed Efendi kâmyâb; Tahiyât-ı safiyyât ithafından sonra inhâ olunur ki işbu sene 1025 Cumâde'l-ulâsı evâsıtında Livâ-ı Karasi ve Biga ve Balıkesri kazâsında vaki' umur-ı kısmet-i askeriyeye sana sipariş olunmuşdur. Gerekdirki varub zikrolunan sancaklar ve kazâda olan kurâ ve kasâbâtlara düşen emvât-ı askeriyenin terekâtını beyne'l-verese alâ mâ farazallahu te'âlâ taksim idüb resm-i hücece ve sicillât ve i'tak ve en kihayı kabz idüb eslâs-ı vesayâ-ı gayr-ı muayyeneyi mahsule halt itmeyüb müstakil defter ile kabz idüb bu cânibe cümlesin irsal eyleyesin sikk-i eslâs nevbetle müstahakkına tevzi' oluna ve kuzât efendilerden ve gayriden umur-ı kısmet-i askeriyeye müdâhale edenleri men' eyleyesin memnu' olmayanları mektubun ile bu tarafa i'lam eyleyesin. Balıkesri kısmını mukaddemâ bilâ müstahakkına verilmiş idi. Hâlâ sana sipariş olundu vesselam. Hurrirre 3 Cemaziyelâhır 1025 el-Fakir Hüseyin el-Kâdı-ı bi Asker-i Anadolu, Topkapı Sarayı Müzesi, Balıkesir Şeriye Sicilleri, nr. 965, s. 5.

11 «Bilfiil Rumeli kazaskeri olan efendi Rumelinde ve Adalarda vâki' kazaları ve kısmet-i askeriyeleri tevcih eder zabt-ı defter-i mülâzemet ana mahsusdur ve bilfiil Anadolu kazaskeri efendi Anadolu ve Arabistanda vâki' kazaları ve kısmet-i askeriyeleri tevcih eder. «Nimeti Efendi Kanunnâmesi s. 97'den aktaran Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 231, aynı yazar, *İlmîye Teşkilatı*, s. 121.

12 «...anun gibi askerî taifesinin nikahı veya itaknâmesi vâki' oldukda kadiasker kassamlarına müracaat idüb ve resmlerini kadiasker için alalar ve eger kassamlar mevcut olmazlarsa dahi vilayet kadıları resimlerini alub mahkemelerinde kadiasker için zabt itdürüb sonra kassamına teslim eyleyeler...» İÜ. TY, nr. 3239, 25a-25b; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 122.

dât-ı defter ile alıp kabzedip ve i'lämi lâzım olan mevâddı icâleten mektubunla i'läm ve kısmet umurunda kemâl-i dikkat ve ihtimam eyliyesin»¹³.

Yukarda belirttiğimiz gibi, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından daha geniş bir yetki ile donatılarak Anadolu ve Rume-lye süvari kassamları yollanırdı. Bunların görevleri bir kassam-ı süvari tayininde şu şekilde belirtilmiştir;

1) Tayin olunan bölgede bulunan vilâyet ve kazalarda daha önce tayin olunan süvari kassamından bu ana gelinceye kadar vaki askerîye âit konuları teftiş edip, resimlerini kim almış ise ondan kabz etmek.

2) Söz konusu bölgede bulunan kadı ve naiblerin elde ettikleri resimleri teslim alıp, elinde bulunan mühürlü deftere kaydetmek.

3) Kısmet-i askerîye tahririne memur olanlardan hıyaneti görülenleri azledip, yerlerine emin ve mutemed kimseleri tayin etmek.

4) Kısmete ilişkin bütün işler süvari kassamının uhdesine tevdi edildiğinden, bu konuda her türlü icraata yetkili olmak¹⁴.

13 B. O. A, *Mühimme Defteri*, XCVI, 2; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 122.

14. «Ulemadan Mevlâna Mehmed ve Anadolu'da sol kol ta'bir olunur elviyede vâki' askerî kassamları ve elviye-i mezburede vâki' kaza nâiblerine hüküm ki,

İş bu sene tis'a ve semanine ve elf Rebiu'l-ahiresi guresinden sol kol ta'bir olunur elviyede senki mevlânây-ı mezbur Mehmedsin, kassâm-ı süvari tayin olunmanla elviye-i mezkûrede vâki' olan gerek mevâli-i izâm ve gerek sâir kazalarda mukaddemâ mezkûr kolda kassam-ı süvari olan İbrahim'in mürrurundan bu ana gelince vâki' olan mevâdd-ı askerîyeyi teftiş ve tefahhus edip rûsumı her kim ahz ve kabz etmiş ise ahz u kabz idesin. Ve siz ki elviye-i mezkûrede vâki' kadılar ve nüvvabsız, sene-i mezkûreden bu âna gelince makbuzunuzu kassâm-ı mûmâileyhe teslim edip yedinde olan mahtum deftere kayıd idersiz. Sen ki kassâm-ı mûmâileyhsin kısmet-i askerîyeye tahririne memur olanlardan hıyaneti zâhir olanları azledip yerlerine emin ve mûtemed kimesneleri nasb eylesin ve bi'l-cümle kısmete müte'allik cem'-i umûr sana tefvîz olunmuştur, azl ve nasbın şükûr ve şikâyetin makbuldür deyu Anadolu kazaskeri Mehmed Efendiden süvari kassama mühürlü mektub verilmekle mucebince amel oluna deyu ferman sâdır olmağın vech-i meşruh üzre yazılmışdır. (Fi) evâsıt-ı Ra (Rebiu'l-evvel) sene 1089.» *Mühimme Defteri*, XCVI, 3; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 122.

Askerî kassamların dışında, şehirli veya köylü halka âit miras taksimlerinden alınıp geliri mahallin kadısına âit bulunan resimler için doğrudan doğruya bu kadıların vekili olan beledi yahut şehri denilen kassamlar; kendi görevleri dışında askerî kassamın kullanılmasına lüzum göstermeyecek derecede mahdud olan yerlerdeki askerî sınıf mensublarının miraslarını taksime de memur idiler¹⁵. Askerî sınıfın mirasından elde edilen rüsum, mahal- lin kadısı tarafından kazaskerin görevlendirdiği müfettiş veya sü- vari kassamlara iâde edilirdi¹⁶.

Askerî kassamların görev alanları, tayin oldukları zaman içe- risinde vuku bulan askerî terekeleri taksim ve bu konuda zuhur edecek davaları görmekle sınırlandırılmış idi. Ancak görev süresi içindeki davalara mezun ve yetkili olup, kendilerinden önce mey- dana gelmiş olan taksim ile ilgili davalara bakmaları kanunen yasaktı¹⁷.

Kassamlar miras taksimine gittiklerinde yanlarında, mirasa konu malları deftere kaydedecek bir de görevli kâtib bulunurdu. Kâtipler mahkemede görevlendirilmek üzere alınırken ihtimamla seçilir, kâtiplikte liyâkatla birlikte yumuşak huylu, dinî emirlere bağlı olup olmadığı gözetilirdi¹⁸. Ayrıca merkezde (İstanbulda) her

15 Veliyüddün Efendi, No 1970, s. 124-125. Barkan, *Edirne Askerî Kas- samı*, s. 4; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 123.

16 «...ve eger kassamlar mevcut olmazlarsa dahi vilayet kadıları resim- lerini alup mahkemelerinde kadıasker için zabt itdürüp sonra kassamına tes- lim eyleyeler...» İ.Ü. TY, nr. 3239, vrk. 25/b; İ.Ü. TY, nr. 1807, vrk. 69a; *Mü- himme Defteri*, nr. XXXV, 18, Nakleden; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teş- kilâtı*, s. 230.

17 «Rumeli Kadıaskerine hüküm ki, Askerî kassamı olanlar kendü zamanlarında vâki' olan mevtây-ı askeriye- nin terekelerin taksim ve da'vaları iktizâ ederse anı görmeğe murahas ve me'zun olup kendü zamanlarında olmayan atik maddeli da'vâların rü'yetine taşaddi eylemeleri iktizâ etmez...» *Mühimme Defteri*, nr. CXXXI, 147.

18 Kâtiblerin tayinlerine ilişkin pekçok kayda rastlıyoruz. Bu kayıtlar genel olarak kassam defterlerinin baş tarafına kaydedilmektedir. Örnek olarak bir kâtip tayinine ilişkin kaydı alalım; «İstanbul'da kassam saadetlü efendü... Ali Efendi ehl-i hilm ve eshâb-ı ferâiz olmağla kısmet-i askeriyede kâtib ta'yin olunmuşdur; gerekidir ki merkumu kitâbet hizmetinde istihdam eylesin Fî 25 Zilkâde sene 1144 El-fakir Es-Seyyid Muhammed Zeynelâbidin... El-Kâdı bi Asâkir-i Rumeli.» İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri, Kısmet-i Askeriye Mah-

mahkemenin olduğu gibi Kısmet-i Askeriye mahkemesinde de «devam-ı ömr-i devlet-i pâdişah-ı â'zâm hazretlerine» dua eden bir duacı bulunurdu¹⁹. Tereke listelerinde gider kalemleri arasında «resm-i ihzariye», «huddâmiye», «muhamminiye», «didebâniye» gibi ifadelerden, terekenin tahriri esnasında hizmeti geçen muh-zır, hizmetçi, miras mallarına değer biçen ehl-i hibre ve terekeye gözcülük eden yardımcı elemanların olduğu anlaşılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda Kısmet-i Askeriye Mahkemesinde bir «papusçuluk» ciheti olduğu tasrih edilmektedir²⁰. Yine bu yüzyılda mukayyid, zimem mukayyidi, resid mukayyidi, yamak, çukadar, gibi yardımcı elemanlar bulunmaktadır. Bu asırda kâtipler içinden bir baş kâtip seçilmiştir.

Onsekizinci asır sonlarında terekelere kimin müdahale edeceği hususunda bir uygulama ile, 5000 gurusu geçen terekelere mahallî kadınlıkların müdahalesi yasaklanıp kazasker tarafından görevli memurlar vasıtasıyla tahsil edilmeye başlanmıştır²¹.

kemesi (KAM), nr. 66, s. 1. Bir başka kayıtda ise, Mustafa isminde bir kişi geçim sıkıntısı içerisinde olduğunu vurgulayarak kendisinin Kısmet-i Askeriye Mahkemesinde kitabet hizmetinde istihdam olunması için Rumeli Kazaskerine müracaat eder. Rumeli Kazaskeri adı geçen kişinin «istidadını yoklayup istihkakı var ise kitabetde istihdam» eylemesi için İstanbul Kassamına emir yazar. KAM, nr. 51, s. 1. Diğer tayinler için bak. KAM, nr. 47, 68, 77, 78, 90, 97.

19 «Mahmiye-i İstanbulda Askerî Kassamı olan fahru'l-müderresini'l-kiram Mustafa Efendi... mahkeme-i şer'iyât cümle mahâkimin eşrefi ikên her mahkemenin ve kadim üzere birer duacısı olup mahkeme-i ser'iyenin duacısı olmamağla bir duacı nasbı elzem... olunmağla erbâb-ı isti'dâddan Rumeli Ahkâmı kitabetinden bâisü'l-mürasele Hafız Molla Mustafa... sabah mahfel-i mezkûr önünde şer'iyâtı ve küttâbı muvâcehelerinde ber-vech-i ma'dâd devâm-ı ömr-i devlet-i pâdişah-ı a'zâm hazretlerine... üzere duacı nasb olundu ve kısmet-i askeriyeye mahsulundan beher şehir ikişer gurusu vazife ta'yin olunmağla... mezkûre hizmet mukabelesinde ta'yin olduğuna binâen sair erbâb-ı vezâife kıyas ile noksan teklifinden... olundu tamamıyla vazifesin viresiz vesselâm Fi 9 Recebül'ferd sene 1156.» KAM, nr. 85, ilk sahife.

20 B. O. A., Cevdet - Evkaf Tasnifi, nr. 10572.

21 «Bend-i Sâlis : ve mine'l-kadim yekûn-ı tereke beşbin gurusdan mütecâviz olarak madde-i mahsusa ta'bir olunan muhalledatın tahriri hususı bâ fermân-ı âli Rumeli ve Anadolu kazaskerleri efendiler hazerâtına mufavvaz ise de Tanzimat-ı Hayriye iktizasınca bu def'a...» B. O. A., *Meclis-i Tanzimat Defteri (Nizâmât Defteri)*, nr. 30, s. 13. «Anadolu ve Rumeli taraflarında beşbin gurusdan ziyade vuku'bulan terekeler mahalleri hükümet-i şer'iyesi cânibinden vaz'-ı yed olunmayarak kadıaskerler cânibinden bâ emr-i âli âdemleri ir-

Kassamlık müessesesinde ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren önemli değişiklikler görülmeye başlanır. Müessesenin yapısı üzerinde bir takım düzenlemelere gidilir. Her ne kadar benzer düzenlemeler daha önceleri yapılmış ise de, bu dönemde yapılan düzenlemeler esas prensipler değişmemekle birlikte, usûl açısından teferruatlı prensipler vaz eder²².

Ondokuzuncu yüzyılda tesbit ettiğimiz ilk düzenleme; 1223/1808 tarihli'dir. Bu düzenlemede kismet-i askerîye kâtiplerine yeni bir nizam verilir²³. Mucibi tahrir olmayan terekelerin, verese talib olmaksızın tahrir edilmemesi, tahriri gerekenlerde ise fukahanın tecviz ettiği binde yirmibeş oranından ziyade resm-i kismet alınmaması, resm-i kismetin dışında kâtibiye ve huddâmiye adıyla ayrıca bir ücret talebinde bulunulmaması, vasi ve nafaka hüccetlerinden de aynı şekilde harc alınmaması belirtilir²⁴.

Diğer bir düzenleme Evâil-i Receb 1226/Temmuz 1811 tarihli'dir. Konu yine kassam kâtipleriyle ilgilidir. Bu düzenleme ile özellikle yetim mallarının korunması amacı vurgulanmaktadır. Düzenlemeye göre; kassam kâtipleri ve diğer hizmetçiler tereke vukuunda yetim mallarına vaz'-ı yed ve zimem tahsiline müdahale etmeyip, ancak kassam muhızrları birbirine kefil olarak tereke parasını kabzedebilecekler, zâyi ettikleri takdirde kendilerinden tazmin ettirilecekti. Yine defter tutmada uyulacak usuller, kassam ücretinin miktarı, kâtip ve yardımcılarının tereke eşyasından bir şey satın almaktan kaçınmaları vb. hususlar bu düzenlemenin maddeleri arasında bulunmaktadır²⁵.

saliyle tesviyesi mu'tad-ı kadim idi. O misüllü me'muren gönderilen âdemler daire-i me'muriyetlerini tecâvüz ettikleri ve târik-ı kazânın dahi usûl-i mer'iyesine bazı mertebeler hâle geldiği cihetlerle nizâm-ı kadimini te'kiden sadrına hitaben mahsus emr-i âli tasdir buyuruldu.» Ahmed Lütfi; *Tarih*, İstanbul 1257, IV, 103; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 230-231.

22 1158/1745 tarihli Yeniçeri terekelerinde bir düzenleme için bk. KAM, nr. 90, vrk. 1a-b.

23 B. O. A., Hatt-ı Humayun Tasnifi, nr. 16244.

24 *Mühimme Defteri*, nr. CCXXVII, 118.

25 «Bilfiil Rumeli Kadıaskeri olan Mevlâna Mehmed Atullah edamallahu te'âla fezâiluhuya hüküm ki; fimâ ba'd kassam kâtipleri ve hademe ve çukadarları ve sâirleri tereke vuku'unda mal-ı eytâma vaz'-ı yed ve zimem tahsiline müdahale etmeyüp ancak kassam muhızrları birbirine kefil olarak tereke

Bu düzenlemeyi Evahir-i Receb 1226/Ağustos 1881 tarihli bir başka düzenleme takip eder. Yine tahrirde uyulacak usuller tâdat edilmekte; kassam-ı askerî, kâtipler arasında hoca tabir edilen «kudemâ-ı keätebe»den yirmi dört kişiyi seçmesi, tereke tahririne tayin ettiği hoca tabir edilen bu kâtiplerin tereke ile ilgili davaları tahrir esnasında görmeyip, tahrir bittikten sonra Kadı-asker veya kassam huzurunda dinlemesi, vasi nasbında ve nafaka takdirinde de aynı usulün takip edilmesi, kâtipler tahriri bitirdikten sonra defterin baş kâtiplerine parafa ettirildikten sonra mühürlenmesi, «defterlu keätebe»nin dışında kimsenin tahrire gönderilmemesi, kâtip ve muhızrların zimmetlerine para geçirmemelerine dikkat edilmesi, zimmetine para geçirenlerden derhal kabz yoluna gidilmesi, ödeyemediği takdirde diğer kâtiplerden ve muhızrlardan geri kalanının tahsil edilmesi, her gün tahsil edilen zimemin zimem mukayyidinin defterine kaydedilerek kısmet kehudalarının odasında bulunan residat sandığına pusulalarıyla konulması vb. konularda ihtimam gösterilmesi istenir²⁶.

akçesini ahz u kabz ve zâyî'ât zuhur eder ise kendülerden talep ve tazmin olunması ve sen ki mevlânay-ı müşarun-ileysin tarafından bir kimesne müstakil mukayyid ta'yin ve bir defter-i kebirin bâlâsına kassam muhızrlarının esâmisini tahrir ve tereke vuku'unda müteva'ffânın varisleri esâmisini terekeye me'mur muhızrın ismi tahtına kayd ve imlâ ve kâtip ve çukadarı esâmisini dahi kayd ve beher yevm furuht olunan terekeden kaç gurus peşinen ahz ve kaç gurus zimem-i nâsda kalur ise pusulasını tereke kâtibi ve çukadarı getirüp defter-i mezkûrun me'mur-ı tahriri olan mukayyide verüp kayd olunduktan sonra tekml terekeden zimem-i nâsda olan akçenin tahsil için zimem mukayyidi tarafından muhızrına tenbih ve te'kid ve nezâret ederek tahsil olundukça yine zimem defterine kayd olunarak tekml-i zimemde müteva'ffânın duyun-ı müsbete ve sülüs vesâyâsı var ise ba'de'l-icrâ ve't-tenfiz²⁶ her ne bâki kalur ise ancak tereke-i bakiyye-i mezkûreden ücret-i kassâmiye ma'a'l-kâtibiye ve'l-hudâmiye min haysu'l-mecmu' fukâhâ-ı ızâm rahimehumullahu te'âla hazretlerinin ta'yin eyledikleri ücret-i kassam rub'u'l-öşr ke'z-zekât bin gurusda yigirmi beş gurus ahz olunup ba'dehu beyne'l-verese bi'l-farizati's-şer'iyye taksim olunması ve vesâyet-i hüccetden kâtibiyeden gayrı harc alınmaması ve tereke tekml ve tamamen akçesi tahsil olunmadıkça resm-i adi ahz olunmaması ve terekeden kâtip ve muhızr ve çukadar vesâir hademe metâ' ve eşya igtirasından ictinab eylemeleri...» *Mühimme Defteri*, nr. CCXXXIII, 54; KAM, nr. 887, ilk sahife; KAM, nr. 1767, vrk. 51a. Benzer bir nizam için bkz. B. O. A., Cevdet-Adliye, nr. 4131.

26 *Mühimme Defteri*, nr. CCXXXIII, 64; KAM, nr. 895, ilk sahife.

1240/1824 tarihinde; bir müddetden beri kanuna aykırı olarak «kudât-ı asâkir» beledi olan reayanın terekelerini tahrir ettiklerinden İstanbul Kadılığının zaten az olan gelir kaynaklarını iyice daralttığı bu nedenle de adı geçen kadılığın hasılatı *mâhiye verilen vazâifin rub'una* bile kafi gelmediği nedeniyle bundan böyle reayanın terekelerini Kassâm-ı Askerî tahrir etmeyip, İstanbul Kadılığının tahrir etmesi İstanbul kadısı tarafından padişaha arz edilir. Padişah hatt-ı humayununda üç tercih öne sürer; 1) Kısmet-i belediyenin belde kadıları tarafından tahsili. 2) Rumelide bulunan belde kadılarına azillerinde birer yıl kadılık hizmeti. 3) Veya arpalık tahsisi. Bu üç şıkdan hangisi kabul görürse bunun uygulanmaya konacağı belirtilir²⁷.

15 Rebiulevvel 1254/8 Haziran 1838 tarihinde sadır olan bir fermanla Beytûlmala kalan terekelerde uygulanması gereken prensipler vaz edilir. Nizamât hükümlerinin ekseri kassamları ilgilendirmektedir²⁸. Aynı yıl 18 Şevval 1254/5 Ocak 1839 da ise Hazine-i Âmireye âit olan Beytûlmal, Evkaf-ı Humayun Hazinesine nakledilir²⁹. Ancak, 16 Receb 1255/25 Eylül 1839 tarihinde bazı mahzurları görüldüğünden Beytûlmalın tekrar Hazine-i Âmire tarafından idaresi kararlaştırılarak eski hale dönülür³⁰.

Evâhir-i Safer 1268/Aralık 1851 tarihli Rumeli kadiaskerine hitaben yazılan fermanda Receb 1226/Temmuz 1811 tarihinde sadır olan fermandaki düzenlemelere atıf yapılır. Bu fermanda tereke tahririne dikkat edilmesi, kâtip ve muhızırların birbirlerine kefil yapılması, kâtip yamaklarına tahrir yaptırılmaması, yaptırılır ise hocalarının kefil olması, terekeyi münâvebe suretiyle yazacakları belirtilir³¹.

Aynı tarihlerde «Eytam Nizamnamesi» yayınlanır. Bu nizam-nâme ile tereke tahririne giden kassam ve kâtiplerden başka ye-

27 Hatt-ı Humayun Tasnifi, nr. 16854.

28 KAM, nr. 1767, vrk. 4a-6a.

29 Hatt-ı Humayun Tasnifi, nr. 27458.

30 KAM, nr. 1767, vrk. 11a-12b. Bu kaynağımız Beytûlmalın Evkaf-ı Humayun Hazinesine naklini, Beytûlmalın tekrar Hazine-i Amire tarafından idaresine ilişkin fermanın tarihi olan 16 Receb 1255'den «altı mah mukaddem» gerçekleştirdiğini belirtir.

31 KAM, nr. 1767, vrk. 51 a-b.

timi bulunan terekeler için Eytam Nezareti tarafından bir memur gönderilir. Satılacak eşya için karşılıklı defter tutularak metrukâtın değer bahasıyla satılması ve her türlü yolsuzluğun vukubulmamasına ve yetim mallarının hüsnü muhafazasına ihtimam gösterilmesi istenir. Yine bu nizamname ile yetimi olan terekelerden borç alınıp verilmesi işlemleri Eytam Nezaretinin denetiminde yapılması, yetimlerin paralarının işletilerek menfaat sağlanması vs. hususların icrası istenir³².

Evahir-i Muharrem 1271/Ekim 1854 tarihli bir fermanla yetim çocukların haklarının korunması amacıyla yeni bir düzenlemeye gidilir. Bu düzenlemede de kassam ve kâtiplerin uyacakları kâideler vaz edilir³³.

1276/1859 yılında bütün Şer'îye mahkemeleri için yeni bir düzenleme ile Evkaf, Kassam ve Kazasker Mahkemelerinin görev ve yetkileri ayrı ayrı tesbit edilerek sınırlandırılır³⁴.

32 *Düstur*, 1. Tertib, I, 270-275. Klasik dönemde vefat eden kişinin geride «sagir» çocukları kalmış ise kassam-ı askerî veya kadî vefat edenin terekelerini taksim, duyunu ifa ve techiz-tekfin masraflarını karşılamak ve yetim çocukların haklarını korumak üzere bir «Nazır» tayin ederdi. Bkz. KAM, nr. 3, 109a; nr. 6, vrk. 1a. Diğer bir sicilde tesbit ettiğimiz kayıt ise nazırların Başdefterdar tarafından atandığını belirtiyor. Yine aynı kayıta nazırın gözetiminde olmadan Beytülmal Eminlerinin terekeyi tahrir edemeyecekleri kanun gereği olduğu ifade ediliyor. Bkz. KAM, nr. 8, vrk. 1a.

33 «Bundan böyle zikr olunan Üsküdar ve Havass-ı Refi'a mehakiminden tahrir olunan terekelerin emval-i eytamı muhallefat odasından tahrir olunan terekelerin emval-i eytamı misüllü defter-i kassamıyla müdir odasına teslim olunup ittihaz olunan usûle tatbikan mehâkim-i mezbûre için başka başka defâtir tutularak mal yekûnu ve mahalleri terkim ve vaz'-ı sandık olunarak bezzazıstanda hıfz olunması ve mehâkim-i mezbûre kitabetine haftada ikişer gün ta'yin ve tahsil olup eyyam-ı muayyenelerinde ketebe-i merkume oda-ı mezbûrede bulunup emval-i merkume nizamına tevfikân vasileri ve müdir-i emval ma'rifetleriyle i'mal ve istirbah ve varidat-ı medfuayı yevmiye defterlerine kayd ve tahrir ve keyfiyeti üç mahda bir kere huzur-ı Şeyhülislâmiye takdim olunacak muhasebât-ı umûmiye cedveline idhal ve zâhire ihrağ birle kesb-i mazbutiyet kılınması mehâkim-i mezbûre sandıklarından icrâ ve tanzim ve tahrir olunan idâne hüccetleri ve muhasebe defterleri Üsküdar'da olanlar Anadolu kadıaskeri... ve Galata ve havass-ı Refi'a kazalarının dahi kadıları taraflarından imza ve temhir etdirilmesi suretleri bilâd-ı selase-i merkumede vukuubulan emval-i eytamın hüsn-i muhafaza ve idare ve idane olunması...» KAM, nr. 1767, vrk. 56a-b.

34 Cin- Akgündüz; *a.g.e.*, I, 237.

Bu nizamnâmede yer alan bazı maddeler direkt terekeler ile ilgilidir. Nizamnamenin 5. maddesi, İstanbul ve Kısmet-i Askeriye Mahkemesinin görev alanına giren terekelerde zuhur eden emlak ve akarın yine bu mahkemeler tarafından satış ve diğer muamelelerinin yapılması; 21. madde, Rumeli Sadareti, Galata ve Eyüb Mahkemeleri tarafından tahriri yapılacak terekeleri; 22. madde, Anadolu Sadareti tarafından tahriri yapılacak terekeleri; 23. madde, taşralarda vuku bulacak terekelerin o kazanın hakimi tarafından tahrir olunacağı; 24. madde, Evkaf hududu dahilinde vukubulan terekelerin Evkaf Müfettişliği tarafından tahriri yapılacağı; 25. madde, Şer'i mahkemeler tarafından tahrir olunan terekelerde vakıf musakkafât ve müstagillâtın müzâyesininin tahrir olunan mahkeme tarafından yapılacağı; 54. madde, bütün şer'i mahkemeler tarafından tahrir olunan terekelerden masraf, borç ve sülüs vasiyyet çıkarıldıktan sonra geri kalan yani vereseye bırakılacak yekûn üzerinden resm-i kısmet gurusunda bir para, kaydiye-i defter bin gurusunda altmış para alınacağı kaydedilmektedir. 55, 56, 57, 58. maddeler yetim çocukların vasi, nafaka vb. konulara âit düzenlemeleri içine almaktadır. 58. madde ile mefkud, matuh ve mecnunun malları mahkeme tarafından tahrir olunursa tanzim olunacak defter için kesede 5 gurusu harc alınması kararlaştırılmıştır³⁵.

Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1277/30 Aralık 1860 tarihli bir hükümde Kısmet-i Belediye Mahkemesinin Bab Mahkemesine ilhak edildiği belirtilir. Bab mahkemesi kâtiplerinin de Kısmet-i Askeriye, Üsküdar ve Galata mahkemelerinde olduğu gibi birbirlerine müteselsilen kefil yapılarak kendilerinden mühürlü kefaletname alınması, içlerinden birinin baş kâtip, birinin mülâzım, onunun hoca yani kâtip olarak istihdamı ve tereke mallarından birini zâyi edenlerden derhal bunun tazmin ettirilmesi istenir³⁶.

27 Zilkade 1288/16 Ocak 1872'de Eytam Nezâreti'ne bağlı olarak vilâyetlerde «Eytam Sandıkları» kurulur. Neşredilen nizamnâmesine göre; kasaba ve köylerde müslim veya gayr-ı müslim olsun birinin vefatı vukuunda vereseşi içinde sagir ve sagire, mec-

35 B. O. A, İrade - Dahiliye, 29266; *Düstur*, 1. Tertip, I, 305-312.

36 *Mühimme Defteri*, nr. CCLXI, 13. Halepde aynı düzenleme için bkz. *Mühimme Defteri*, nr. CCLXI, 111.

nun ve ma'tuh ve matuhe bulunursa veya vereseşi başka bir memleketde ise, mütevaflânın terekesini taksimde yukarıda belirtilenlerin haklarını korumak için eytam sandığı görev alacaktır. Her memleketde Emval-i Eytam Müdürü namıyla muteber ve kefilli bir memur seçilecektir. Altı maddelik bu nizamnâmeye 5 Zilhicce 1288/15 Şubat 1872'de 7 maddelik zeyl eklenir³⁷.

1289/1872 tarihinde yayınlanan nizamnâme ile Evkaf Beytülmalı tarafından tahrir olunan terekelere sınırlama getirilir³⁸.

21 Şaban 1291'de Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam kurulur. Meclis, meşihat makamının nezaretî altında olmak üzere bir başkan, Emval-i Eytam Müdürü ve Kassam-ı Askeriden müteşekkildir. Meclis, emval-ı eytamın muhasebesini tedkik edebilecek ve Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse mahkemelerinde muhallefat davalarının «tesri ve tesviyesi» çarelerine bakacaktır³⁹.

Terekelerde bir takım yolsuzlukların görülmesi üzerine 26 Rebiulahır 1300/2 Mart 1883 tarihinde Maliye Hazinesi Beytülmal Kassamlığı ile ilgili 36 maddelik bir nizamnâme yayınlanır. Bu nizamnâmeye göre; suistimalâtın önünü kesmek için terekelerin müzayedesinden evvel Beytülmal Kassamlığı marifetiyle tahmin ettirilmesi, vereseden mal satın almak isteyenlerin hisseleri miktarından yüzde on noksanına kadar eşya alabilmeleri, bundan ziyade fazla mal satın almak isteyen veresenin akçesini peşin vermeğe mecbur tutulmaları, gaib hissesi ile bilinen varisi olmayanların terekeleri parasının beş seneye kadar aynen ve emaneten hıfz olunması, bu beş sene zarfında bizzat veya vekili çıkmadığı takdirde hazineye irad kayd edileceği belirtilmektedir⁴⁰.

Bu nizamnâme ile Beytülmal Kassamlığının kimlerin terekelerini tahrir edeceği ve tahrirde kassam ve kâtiplerin uyacakları usûller bütün ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

12 Rebiulevvel 1332/8 Şubat 1914 tarihli bir kanunla İstanbulda bulunan iki kazaskerlik mahkemesi birleştirilerek bir kazaskerlik mahkemesi teşkil olunur⁴¹.

37 *Düstur*, 1. Tertip, I, 276 vd.

38 *Düstur*, 1. Tertip, I, 289-297.

39 *Düstur*, 1. Tertip, III, 551.

40 B. O. A, Y. A. Res. 16/32; *Düstur*, 1. Tertip, III, 88-95.

41 *Düstur*, 2. Tertip, V, 352.

18 Cemaziyelevvel 1335/11 Mart 1917 tarihli kanun ile «Kazaskerlik, Muhallefat ve Evkaf mahkemeleri» de dahil olduğu halde bütün Şer'î mahkemeler ile ona bağlı diğer daireler Adliye Nezaretine devredilmiştir.

469 numaralı ve 4 Ramazan 1342/10 Nisan 1924 tarihli Şer'î mahkemelerin ilgasına dair kanun ile Şer'î mahkemelerin bütün vazifeleri Asliye mahkemelerine tevdi olunmuş, Kassam mahkemesinin yerine Asliye mahkemeleri içinde Altıncı Hukuk Dairesi kâim olmuştur⁴².

d) *Kassamlığın İşleyişi*

Miras taksim işinin mahkemeye intikal etmesiyle⁴³ kassamın görevi başlamış olurdu. Varisler tarafından talep edilmeden cebren miras taksim etmek yasaktı. Mirasın talep sonucu mahkeme kanalıyla tahriri genel bir prensip idi⁴⁴. Bu nedenle cebren miras taksim eden kassamların görevlerine son verileceği belirtilmiştir⁴⁵. Kassam memuru ve diğer görevliler (kâtib, ehl-i hibre) terekenin bulunduğu mahalde görevlerini ifa ederlerdi⁴⁶. Kassamın huzurunda terekeyi oluşturan envanterler çeşidine göre kassam defterine yazılırdı. Hazır olan bilirkişi (ehl-i hibre) ve mirascıların da huzurunda piyasa değerini iyi bilen dellâlların takdir ettikleri değerler her eşya ve malın altına yazılırdı⁴⁷. Bu taksim ve değer-

42 Ebu'l-Ula Mardin, «Kadı», *İA*, VI, 45-46; Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, 210.

43 Miras taksiminin mahkemeye intikali, ya varislerden birinin müracaatı, ya da mahkemenin terekeye müdahale hakkının doğması ile olurdu. Mahkemenin müdahale hakkı, varisi olmayan terekeler, küçük çocukların haklarının korunması gereken terekeler ve miriye borcun olduğu terekelerde olurdu.

44 Bu konu muhtelif kanunnamelerde, Divan-ı Humayun kararlarının yer aldığı Mühimme Defterlerinde ferman v.b. yerlerde zikredilmiş, kadı ve kassamların zulüm ve teaddileri önlenmek istenmiştir.

45 *Kanunname*, İ. Ü. TY, nr. 1807, vrk. 70b.

46 Örnekler için bkz. KAM, nr. 2, 77a; 4, 60a; 5, 127a, 149a. KAM, nr. 4, 99b'de bir arsanın mimar tarafından ölçümü yapılıyor ve değer biçiliyor.

47 Satışa sunulmayıp varisler arasında taksim edilen bir tereke kaydı için; «mütevaffay-ı mezbûrun tahmin-i sahîh ile tahmin olunup beyne'l-verese taksim olunan muhallefatıdır» ifadesine yer verilmiştir. Bkz. KAM, nr. 20, vrk. 55b.

lendirmenin bir heyet huzurunda yapılması eşyaların kaybını ve bir kısım eşyaların ortaya konmayarak diğer mirasçıların ziyana uğramasını önlediği gibi ayrıca, mal ve eşyaların fiyatının yüksek tutularak fazla resim alınmasına da mani olunmaktadır⁴⁸.

Vefat eden kişi üzerinde vakfa âit bir alacak veya mal bulunuyorsa «*cümleden mukaddem*» olması itibariyle öncelikle tahsil ve kabz edilirdi⁴⁹.

Varisler arasında paylaşılacak terekeler kassam vasıtasıyla tahrir edildikten sonra tanzim edilen defterin bir nüshası tereke sahiplerine bırakılırdı⁵⁰.

Satışı gereken terekeler, yine kassamın gözetiminde Bezzazistana getirilerek bu gibi malların satışa sunulduğu yerde müzayedeye çıkarılarak değer bahasıyla satılırdı. Tereke eşyasının menzillerde satışı yasaktı⁵¹.

Müzayedeye çıkan malların satışı hemen gerçekleşmeyebilirdi. Özellikle gayr-ı menkul satışları uzun zaman alırdı⁵². Müzaye-

48 Özdeğer, *a.g.e.*, s. 12.

49 KAM, nr. 19, vrk. 1a.

50 KAM, nr. 3, vrk. 72b.

51 «Nefs-i İstanbul ve tevâbi'inde vâki' mütevaffânın sagire eytâmi kaldıkda mâl-ı yetim fimâ ba'd menzillerde furuht olunmayup kadimü'l-eyyamdan ola geldiği üzere Kassâm-ı Askerî ma'rifetiyle Bezzazistan-ı Atik ve esvâk-ı saireden ...birine götürülüp ba'de'l-müzâyede cemm-i gafir beyninden değer bahalarıyla furuht olunmak mu'tad iken kendülerine cer ve nef' ...vasilerin ekseri kassam kâtibleriyle yekdil ve hevâlarına tâbi' ...tabir olunur bir kaç nefer kimesneler ile kadimü'l-eyyamdan ola gelene mugâyir muhalledât ...hafiyeten menzillere kapadup nisf bahalarıyla beynlerinde alup hâ'de't-defter eşyayı bezzazistana getirüp müzâyede ve izdiyadıyla satup fazlasını beynlerinde iktisam ve eytâma gadr eylediklerin i'lam olunmakla imdi sen ki Mevlânây-ı müşarunileyhsin vech-i meşruh üzre erâmil-i eytâma merhameten ol makule vâki' olan mâl-ı yetim fimâ ba'd menzillerde furuht olunmayup kadimü'l-eyyamdan ola geldiği üzere Kassâm-ı Askerî ma'rifetiyle Bezzazistan-ı Atik ve esvâk-ı saireden iştirâ (?) yerine götürülüp cemm-i gafir içinde müzâyede ve rağabât-ı nâs münkatî'a olup değer bahasıyla furuht ve ilâ mâşaallah düsturu'l-amel olunup dâima mazmun-ı münifi tenfiz ve icrâ olunmak babında...» Bkz. KAM, nr. 45, vrk 1/a. Kassam marifeti ile yapılan satışlar için bkz; KAM, nr. 1, vrk. 75b; nr. 2, vrk. 4b; nr. 5, vrk. 74b, 135b.

52 Meselâ, bir ev onbeş gün müzayedede kalmıştır. Bkz. KAM, nr. 5, vrk. 28a. Diğer bir ev on gün müzayedede beklemiştir. Bkz. KAM, nr. 5, vrk. 104b.

de ile satılan mallar bezzazistanda görevli münâdiler vasıtasıyla satılır, bu görevleri karşılığı da belirli bir oranda ücret alırlardı⁵³.

Vefat eden kişinin zahirde varisi bulunmuyorsa tayin edilen bir «Mübaşir» vasıtasıyla tereke malları satışa çıkarılırdı⁵⁴.

Vefat eden kişinin varisleri aynı şehirde bulunmuyorsa müteveffanın terekesi vefat ettiği bölgenin kassamı tarafından tahrir edilerek mühürlenir ve varisin bulunduğu memlekete gönderilirdi⁵⁵.

Kassam tayin olduğunda, kendi zamanında vuku bulan terekayı ve tereke ile ilgili davaları kaydetmek için hususî defter tutar ve bu deftere yazardı. Bu sebeble defterlerin başına hangi kassam dönemine âit olduğu genellikle yazılmıştır⁵⁶.

e) Kassamların Tuttuğu Defterlerin Tanzim Şekli

Kassamların tanzim ettiği defterlerde genelde şu sıra takib edilmektedir :

- 1 — Vefat eden kişinin tanıtımı,
- 2 — Mirasa konu emtianın dökümü,
- 3 — Borç, masraf v.b. gider kalemlerinin dökümü,
- 4 — Varislere veya Beytülmala kalan mikdarın tesbiti.

53 KAM, nr. 5, vrk. 98b. «...kadimü'l-eyyamdan bu ana gelinceye Bedestan-ı mezburda müzâyede ile bey' olunan metrukat binde yirmi akçe hisabiyle ücret-i dellaliye ifraz ve ihrac olunup hizmetleri mukabelesinde kethudây-ı evvel ve sâni ve bölükbaşılar ve müzâyede eden dellalân beyninde ber-vech-i mu'tad taksim ve cümlesinin medar-ı ma'aşları ancak metrukat dellaliyesine münhasır iken... Tahriren fi evâhır-ı Şevval 1137». Bkz. KAM, nr. 50, vrk. 1a. Ondokuzuncu yüzyılda bir düzenleme için bkz. KAM, nr. 1767, s. 56. Zilkâde 1159 tarihli bir belgede «gediklü süvari münâdiler»in sayısı 12 olarak verilmiştir. Bkz. KAM, nr. 97, vrk. 1a. 17 Ca 1218 tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre Bosnasarayı bezasistanının münadî başlığı askeriden ref edilerek baş muhasebeye intikal etmiş ve maliye beratı ile verilir olmuştur. Bkz. Cevdet - Evkaf, nr. 725. Dellallık veya münadilik adı verilen hizmet dalının, İstanbul'da mukataa şekline getirilerek iltizamla işletildiği olmuştur. Bkz. BOA, Ali Emiri; Selim II, nr. 29.

54 KAM, nr. 5, vrk. 120b.

55 KAM, nr. 5, vrk. 135b.

56 Örnek olarak bkz. KAM, nr. 28, ilk sahife.

1) Vefat eden kişinin tanıtımı : Tereke listelerinin 1. bölümünü teşkil eden kısımda terekenin sahibi tanıtılmaktadır. İlk önce vefat eden şahsın adı, varsa görev ve unvanı da belirtilerek baba adı ile birlikte yazılır. Köle asıllı olanların baba adı «Abdullah» olarak kaydedilir. Müteveffanın vefat ettiği yer (mahalle, şehir) belirtilir. Eğer vefat eden şahıs harbde şehid, denizde boğulma, hastanede vefat, maktulen gibi normal ölüm dışında vefat etmiş ise vefat şekli de yazılır. Daha sonra mirasçılarına geçilir. Eğer mirasçıları yoksa «bilâ vâris» vefat ettiği Beytülmal Emninin terekeye el koyduğu kaydedilir. En sonra vefat veya terekenin sayımı ve kıymetlendirilmesinin yapılarak defterlere geçirildiği tarih yazılır⁵⁷.

2) Mirasa konu emtianın dökümü : Bu bölümde mirasa konu mallar tek tek sıralanır. Bilirkişi vasıtasıyla takdir edilen akçe değerleri, sıralanan bu malların altlarına yazılır. Emtianın sıralanmasında genel olarak bir usûl bulunmamakla beraber, önce terekede varsa kitaplar zikredilir. Özellikle «Mushaf-ı Şerif» yani Kur'an öncelik taşır. Sonra kıymetli mallar sıralanır. Mirasa konu olan terekeyi şu alt başlıklar halinde sıralayabiliriz;

Kitap, Gayr-ı menkul, Nakit, Alacak, Köleler, Yük, Binek hayvanları ve davar-sığır, Ticârî emtia, Ev eşyası, Giyecek, Kumaş, Zînet eşyası, Mutfak eşyası, Silah ve silah takımı, At takımları, Alet-edevât, Yazı malzemesi, Gıda maddesi, Müteferrik mallar. Terekede mevcut mallar kaydedildikten sonra «cem'an yekûn» yazılarak bir çizgi çekilir ve toplam tutar rakamla yazılır.

3) Borç, masraf v.b. gider, kalemlerinin dökümü : Bu bölümde vefat eden şahsın varsa borçları tek tek ve kime ne kadar olduğu yazılır. Terekenin taksim edilmesiyle birlikte doğan resim ve masraflar kaydedilir. Tereke, İstanbul'a uzak yerden gelmiş ise nakliye masrafları belirtilir. Karısına mehir borcu, 1/3'ü geçmeyen vasiyetler, techiz ve tekfin için yapılan harcamalar yazılır. Terekenin taksimi dolayısıyla meydana gelen resim ve masraflardan bazıları şunlardır;

57 Rastladığımız bazı kayıtlarda terekenin, vefat eden kişinin vefatından çok sonraları sayımının yapıldığı görülmektedir. 6/8a'da Ali Beg'in terekesinin vefatından bir sene sonra sayımı yapılıyor.

«Resm-i kismet, Kassamiye, Kâtibiye, Dellâliye, Hammaliye, Muhamminiye, Didebâniye, İhzariye, Müjdeganiye, Ücret-i kadem, Techiz-tekfin, Kira-yı dükkân, Kira-yı mahzen, Ta'amiye, v.b.»

Gider kalemlerini oluşturan bu kısmın ne kadar tuttuğu hesaplanarak asıl tereke yekûnundan çıkarılır. Mirascılara veya beytûlmala kalacak meblağ belli olur. Bazen gider kalemlerinin tereke yekûnunu geçtiği olmaktadır. Şahsın terekesinden çok borcu varsa bu durumda tereke yekûnu borçlulara «guremâ tarıkı» denilen bir nisbî dağıtım ile taksim edilir.

4) Varislere veya beytûlmala kalan miktarın tesbiti : Son bölümde gider kalemlerinden geriye birşey kalmışsa bu «sahhu'l-baki» olarak kaydedilir. Kalanı oluşturan bu kısım, mirascıların belli ölçüler içerisinde paylaşacakları veya beytûlmala kalacak meblağdır.

f) *Yeniçeri Terekelerinde Cârî Usûl*

Fiilen askerlik görevi ile yükümlü yeniçerilerin terekelerinde diğer terekelerden farklı usûller uygulanırdı. Vefat eden yeniçerilerin terekelerinin yazıldığı iki türlü tereke defteri vardı. Bunlardan biri tereke sahibi ve tereke hakkında ayrıntılı bilgiler bulunan mufassal defter olup; evli askerinin adı, bölük ve ortası, hangi tarihte vefat ettiği, terekenin nerede satıldığı, satılan eşyanın nevi ve kaça satıldığı, kimin tarafından satıldığı, yapılan masraflar ve bu masraflar çıktıktan sonra net kalan miktar gösterilmektedir. İkinci defter Ağa Kapusunda ve Ağanın nezâret ve murâkebesi altında bulunan terekeye âitdir. Bu defterin bir sureti yeniçeri kâtibinde ve birisi de Ağa kâtibinde dururdu. Bu defter bir bakıma icmal özelliği taşımakta olup terekeleri beytûlmala intikal ederek sandığa konan tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterde kayıtların önce hangi yeniçeri ağası zamanına âit olduğu belirtilmiştir. Kayıtlar günlük olarak tutulmakta ve günün tarihi atılmaktadır. Sonra tereke sahibinin adı, memleketi, bölük ve ortası, nerede hangi tarihte vefat ettiği, satılan tereke bahasının yekûnu, masraf toplamı, net kalan ve bu kalanın kimin ta-

rafından sandığa teslim edilerek hesabın defterden kapandığını (resid edildiğini) göstermektedir⁵⁸.

Yeniçeri Ağası ile orta veya bölük kumandanları yeniçeri ocağında vefat etmiş olan efrad ve zâbitanın vârisidirler. Metrukâta beytûmalcı⁵⁹ ile bir kâtib, bir müfettiş ve kassam-ı askerî tarafından el konur. El konan bu mallar sonra satılarak bedeli alınıp deftere kaydedilirdi. Vefat eden yeniçeri veya zâbitin vârisi varsa mirasın 1/10'u Yeniçeri Ağası, beytûmalcı ve mütevaffânın orta veya bölük kumandanı tarafından taksim olunup geri kalan vârislere verilir. Vâris küçük ise sandıkda saklanırdı. Mütevaffânın vârisi yoksa ve kalan mirasın kıymeti onbin kuruşdan noksan ise (18. asır sonları) bütün miras Yeniçeri Ağasına kalır ve bunun 1/10'u beytûmalcı ile orta kumandanına verilirdi. Eğer kalan para bu miktardan ziyade ise miras hazineye intikal ederdi. Yeniçeri ağaları her sene maliyeye onbin kuruş vermek suretiyle o sene yeniçeri, acemi oğlanı ve kul oğullarından bilâ varis vefat edenlerin bütün muhallefatlarını ocak hesabına zabt edebilerlerdi⁶⁰.

Yeniçeri Ocağında vefat eden yeniçerinin geride akıl baliğ olmayan çocuğu kalmışsa, terekesi ocak tarafından yazılıp satılarak nakde çevrilir ve buna dair tutulan defter yeniçeri kâtibi (efendi kaptusu) dairesinde bulunan sandığa konur; tereke bedeli

58 Ali Emiri - Kanûnî, no. 42; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 314-317. «Reşid» işlemi iki türlü olmaktadır. Birincisi yukarıda metinde bahsedildiği gibi tereke kıymeti sandığa teslim edilerek yapıldı. İkincisi, küçük yaştaki kuloğlunun babasından intikal eden hissesi babasının mensub bulunduğu oda tarafından çocuğun himayesi amacıyla işletilerek geliri çocuğun nafakasına tahsis edilirdi. Çocuk büyüdüğünde kendisine ait bu parayı almak istediğinde odanın vekil-i harc; ve müteferrikalarıyla odabaşı Efendi kaptusuna gelerek kendisine baştan sona kadar paranın hesabı verilir ve resid işaretiyle hesabı kapatılarak para kendisine tamamen teslim edilir ve parayı işleten odabaşıya da teslim tezkeresi verilirdi. Bkz. *Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi*, Neşreden; A. Y. Petrosyan; Moskova 1987, vrk. 130b; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 309, 317.

59 Beytûmalcı, Yeniçeri ocağı efradından ölenlerin muhallefatı işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılmaktadır.

60 KAM, no. 90, vrk. 1a; *Mühimme Defteri*, nr. CCXXXVIII, 260; B. O. A., Cevdet - Askeriye, nr. 41573; Hatt-ı Humayın, nr. 14109-A; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* I, 318.

olan para ölen yeniçerinin odası tarafından işletilir ve bütün oda efradının nezareti altında bulunurdu. Bu paranın getirdiği nema «kuloğlu» büyüünceye kadar nafakasına tahsis edilirdi. Kuloğlu büyüdüğünde odası tarafından işletilen paranın hesabı yapılarak teslim edilir, nafakaya ihtiyacı olmayan yetimlerin babalarının terekesinden kendisine intikal eden hisse Ağa kapusunda kara sandık adıyla bilinen sandığa konur, yetim akıl baliğ olduğunda bu para teslim edilir ve beytülmal defterinden «resid» edilirdi⁶¹.

Taşrada vâris bırakmadan vefat eden yeniçerilerin terekele-ri zuhurunda yeniçeri ağasının mektubu ile yoldaşlarından birisi gönderilir. Müteveffânın metrukâtı mahallî kadıca zabt edilerek deftere kaydedilir. Tereke içinde nakli kolay ve değerli olanı deftere kaydeder ve satılması gerekli olan metrukât satılır. Satılmayan mallarla birlikte satılanların değer bahası müfredat defterine yazılır ve kadı imzalar. Sonra mektub ile varan yeniçeriye teslim edilerek Yeniçeri Ağasına gönderilir. İstanbula dönen görevli Yeniçeri kâtibi dairesindeki beytülmal kâtibi şakirdi ile terekenin bir defterini düzenleyerek elde edilen bu parayı Ağa divanı günü Sekbanbaşı ve Yeniçeri kâtibi huzurunda Yeniçeri Ağasına teslim olunur. Bunu Yeniçeri kâtibi ile Ağa kâtibi deftere işaret ettikten sonra bu defter Ağa kapusundaki sandığa veya Efendi dairesindeki beytülmal sandığına konurdu⁶².

Beytülmalda biriken paralar üç ayda veya yılda bir hangi yeniçeri ağasının ve hangi beytülmalcının zamanında hasıl olduğu belirtilmek suretiyle divanda bir kırmızı ve bir sarı keseye konarak hazineye teslim edilirdi⁶³.

61. *Mebde-i Kânun*, vrk. 44b-45a; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 308-309.

62. *Mebde-i Kânun*, vrk. 58b-59a; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 312; *Mühimme Defteri*, nr. XXIII, s. 327, «...Dergah-ı Muallâm yeniçerilerinden biri fevt olsa varisi mevcut olmasa Odabaşı ile Beytülmal Emni cümle metrukâtını satub ne mikdar akçe olur ise Yeniçeri ağası evinde divan olduğu gün getirüb ne mikdar akçe idüğü ağanın ve sekbanbaşının ve büyük yazıcının ve kethudalarının mahzarlarında vezn ve add olunub büyük yazıcı ve ağa tarafından olan katib aynı ile defterine işaret ettikten sonra bir kiseye konulub mühürlenüb ağaya teslim olundukda ağa dahi evinde Yeniçeri beytülmal mahfuz olduğu anbara koyub varisi geldikde muktezay-ı şer'-i kavim üzre teslim olunub varisi olmayanların hızzane-i âmireye teslim olunagelüb...» *Mühimme Defteri*, nr. XXVII, 169.

63. *Mebde-i Kânun*, vrk. 95a; Hatt-ı Humayun, nr. 14109-A.

İstanbul, Galata ve Üsküdar'da olan beytümalleri Ocak beytümalcısı ile beytümâl kâtibi satar ve defterini tutarlardı. Kâtip ve beytümalcı bu hizmetlerine karşılık binde yirmibeş akçe alır, geri kalan parayı odasına verir ve defteri Yeniçeri kalemi dairesine gönderirdi⁶⁴.

Ölen bir yeniçerinin terekesini, varisi olsa bile kadılar terekeyi varislere vermeyip ocağa gönderir ve sonra ocakta Yeniçeri Ağası ve Yeniçeri Beytümalcısı nezaretinde varisler arasında taksim olurdu⁶⁵.

Taşrada varis bırakmadan vefat eden yeniçerilerin terekele-ri teçhiz tekfin gibi zarurî harcamalara kifayet etmediği durumlarda gerekli miktar kadının müsaadesiyle beytümaldan karşılanırdı⁶⁶.

Borç veya veraset dava edenler bulunduğu yeniçeri beytümalcısı, kassam-ı askerî veya beytümâl emini bu davaları dinler; isbat eden kimselere hüccet verilip Yeniçeri Ağası huzurunda teslim olunurdu⁶⁷.

64 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 312. «...Yeniçeri katibinin bir hıfz eylediği defter dahi Beytümâl Defteridir Baş şakirdin... olan şakird Beytümâl katibidir defterin ol yazar beytümalcı ile ol bey' eder İstanbul'da ve Galatada ve Üsküdar'da olan Beytümâl bey' ederler varisi olmayınca nukud ederler binde yirmibeş akçesin katib ile beytümalcı alır baki ne denli olursa hazineye deyiş işaret ederler sonra varisi gelüp taleb ederse defterde mevcud olanı alır...» *Mebde-i Kânun*, vrk. 130a-130b.

65 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 314.

66 B. O. A., İbnü'l-Emin-Muhallefat, no. 72.

67 «...taht-ı kazanızda olan dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerinden bir kimesne fevt olsa Dergâh-ı mu'allâma arz olunub ba'dehu ağaları mektubuyla yoldaşlarından bir kimesne varub zabt edub yayabaşısına teslim olunub haricden gelüb veraset ve deyn taleb edenlerin kaziyeleri muktezay-ı şer' üzere yeniçeri beytümalcısı ve kassam-ı askerî ma'rifetiyle görülür idi isbat eden kimesneler hüccet alub yeniçeri ağası huzurunda teslim olunurdu...» Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, III, 152. «...Yeniçeri tâifesinden bilâ vâris-i ma'ruf fevt olanların muhallefatlarını ber-muceb-i defter-i kassam-ı askerî ve ma'rifet-i şer'le tahrir ve suukda furuht olunduktan sonra beytümâl emini olanlar yedlerinde hıfz olunup zaman-ı karibde vâris zuhura geldikde askerî kassam zuhuretiyle veraseti vech-i şer' üzere isbat eylediklerinden sonra varisine teslim ve teslimine hüccet-i şer' olunup karibân verese zuhur etmediği halde cânib-i mîriye teslim olunup verese mesafe-i ba'ideden geldiği suretle taraf-ı mî-

g) *Kassamlar Arası Anlaşmazlıklar ve Tedbirler*

Miras taksiminden elde edilen resim ve harçların âidiyeti hususunda kazaskerler ile mahallî kadıların menfaatleri uyusmuyordu. Yine kazaskerler ile mahallî kadılar arasında, askerî kassamlarla beledi kassamların hak ve salâhiyetlerinin tayini hususunda da anlaşmazlıklar meydana geliyordu. Her iki meselenin halli için merkezden değişik tarihleri taşıyan «askerî sınıf»⁶⁸ mensubu kişilerin kimlerden müteşekkil olduğuna âit talimat-hükümlerinin gönderildiğine şahid oluyoruz.

Ayrıca beledi ve askerî kassamların görevleri esnasında pek çok usûlsüzlükleri merkezi meşgul eden bir problem olmuştur.

riden mutalebe olunmak üzere nizam verilüp...» KAM, nr. 90, vrk. 1a. «...ahar taraftan varisi zuhur eyledikde gelüp emin-i Beytülmal olanların muvâcehelerinde verasetin isbat eyledikden sonra ahz ve kabz olunan muhalefatından hâsıl olan semeni kendüye teslim ve hüccet-i şer'îye olunup...» Gösterilen yer, vrk. 2a. Ayrıca bkz. 63 nolu dipnot. «...zaman-ı karibde vârisi zuhura geldikde askerî kassamı huzurunda verasetini vech-i şer'î üzere isbat eyledikden sonra vârisine teslim ve teslimini müş'ir Beytülmal Emîni olanlar hüccet-i Şer'îye olup...» «...vârisi zuhur eyledikde emin-i beytülmal olanlar muvacehelerinde verasetini isbat eyledükden sonra ahz ve kabz...» Hatt-ı Humayun, no. 14109-A.

68 Askerî sınıf kavramı; Osmanlı Devletinde, devletin topluma öngördüğü sosyal farklılaşmanın bir sonucu olarak doğmuştur. Osmanlı toprak düzeninin esasını oluşturan «mîrî arâzi rejimi», fethedilen yerlerdeki ziraata elverişli arazilerin özel mülkiyet dışı tutularak kamu malı sayılıp, devletin kontrolünde bırakılması idi. XVI. yüzyılın sonuna kadar yaşatılan bu kamulaştırma prensibinin bir neticesi olarak devlet toplumun elinde yoğrulmuş, sosyal ve ekonomik tabakalaşma da bu siyasî tercih çerçevesinde biçimlenmiştir. Dolayısıyla toplumun iktisadî ve içtimai yapılanmasını meydana getiren devletin kendisi olmuştur. Klasik dönem içerisinde bütün toplum fertleri başlıca üç kategoriye ayrılmıştır : 1. Askerî sınıf, 2. Şehirli sınıf, 3. Köylüler (çiftçi, raiyyet sınıfı). Her ne kadar fertleri üç ayrı kategoride ele almak mümkün ise de, halkın tabii olduğu nizama (vergi) göre askerî sınıfın dışında kalan kesim raiyyet olarak mütalaa edilmektedir. Dolayısıyla bütün devlet teşkilâtında ve kanun metinlerinde bu esasa göre hareket edilmiş ve düzenlemeler ona göre yapılmıştır. Askerî-raiyyet ayrımında temel prensip ise, vergi yükümlülüğü ile mükellef olunup olunmamasına bağlıdır denebilir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1979, II, 113, 119, 268; Halil İnalçık, «15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Tarih Kaynakları», *i. Ü. İk. Fak. Mec.* XV/1-4, s. 53; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, s. 34-45.

Askerî sınıfı oluşturan kesimin tüm hukukî muameleleri kazasker ve kazasker nâmına işgören memurları ilgilendirmektedir⁶⁹. Bu nedenle askerî zümreye mahsus şahısların nikâh, itknâme (köle azadlık belgesi), vakfiye tescili ve mirasın taksimi esnasında vukubulan hüccet ve sicillerin tertib edilme işlemi ve neticede elde edilecek gelirin de kazasker kassamlarına âit olduğu, mahalî kadıların ancak kazasker kassamı bulunmadığı takdirde resimleri alıp, mahkemelerinde kazasker için zabt etmek üzere müdahale haklarının olduğu kanunnamelerde belirtilmektedir⁷⁰.

Ülke genelinde cârî olmak üzere yeni uygulamaya konan kanun gereği : «...ve berât-ı şerîf ile doğancı ve yuvacı ve derbendci ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve ortakçı ve haymana ve çeltükçü ve tuzcu ve ellici ve celeb ve bakırcı ve kadı naibleri ve şehir ket-hudaları ve bi'l-cümle tekâlif-i örfiyyeden muaf olanlar ve mansıb tasarruf etmeyen mülâzim külliyyen askerî...» olduğundan mahalî kadıların zikredilen bu kişilerden biri vefat ettiğinde «...aslında avârizhânesinden ve reaya taifesinden idi, sonradan ehl-i berat ve ehl-i cihat olmuşlardır» diyerek müdahale haklarının olmadığı, ısrar edenlerin ise merkeze bildirilmesi istenmektedir.

Adıgeçen kanunnamenin⁷¹ yürürlüğe konmasından itibaren Anadolu'da mevcut mensuh piyade ve müsellemler taifesinin rüsum-i kısmetlerinin vilâyet kadılarına âit olduğu, kazasker kassamlarının «hılâf-ı emr-i şerîf» müdahale etmemeleri tenbih edilmektedir.

Yine aynı kanun metninde bir müddet önce danışmend iken feragat edip, ticaret hayatına atılan ve sakin olduğu mahallesi halkı ile avâriz ve nüzul vergilerini vermekte olan kişilerin vefatlarında resm-i kısmetin vilâyet kadılarına âit olduğu, askerî kassamların müdahale etmemeleri gerektiği belirtilmektedir⁷².

Adı geçen kanunnâme, kazasker kassamları ile beledi kassamlar veya kadılar arasındaki sürtüşmeyi kaldırmak amacıyla; üye-

69 *Kanunname*, Veliyüddin Efendi, nr. 1970, vrk. 141b.

70 *Kanunname*, İ. Ü. TY, nr. 1807, vrk. 69a.

71 1807 No'lu Kanunname.

72 *Kanunname*, İ. Ü. TY, nr. 1807, vrk. 68b-70; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 125.

rinde askerî olup olmadıklarına dair münakaşa edilen kişilerin hangi kesime âit olduklarına sarahat getirmiş, bu münakaşa mevzuu kişiler hangi kesim içinde değerlendirilmiş ise diğer kesimin rusumunu toplayanlarca bunlara müdahale etmemeleri gerektiğini de defaatle belirtmiştir.

Mısır Beğlerbeği Davud Paşaya gönderilen bir hükümde, Mısır kadısı Mevlana Şemseddin ile Anadolu Kazaskeri Mevlâna Muhyiddin arasında bir anlaşmazlıktan bahsedilmekte; Anadolu kazaskerinin Mısırda vâki askerî zümrenin «cemi' umurlarının kazâyası» kendisine âid olduğu iddiası yer almaktadır. Gönderilen hükümde, Anadolu kazaskerinin ancak, askerî zümreden bir kişi vefat ettiğinde mirasının taksimi ve bu taksimle ilgili hususlara bakabileceği, kısmeti ilgilendirmeyen askerî zümrenin diğer hukukî meselelerinin çözümünün vilâyet kadılarına âit olduğu tenbih edilmiştir⁷³.

73 «Mısır Beğlerbeğisi Davud Paşaya hüküm ki, Hâliya Mısır Kadısı Mevlâna Şemseddin zidet fezâiluhu cânibinden Dergâh-ı mu'allâma şöyle arz olundu ki Mahruse-i Mısırda vâki' olan tâife-i askeriyenin rüsum-ı kısmet ve resm-i nikâh ve resm-i hücceti ve resm-i itknâmesinden gayri Anadolu Kadıaskeri Mevlâna Muhyiddin dâmet fezâiluhunun kassamları emînleri kadıaskere müte'allik olan eger da'vâdır ve eger... dir ve nakl-i şehâdeler ve nakl-i ...lerdir ve resm-i evkafdır bi'l-cümle cemi' umurlarına ahnan hüccetler ve da'vâlarında olan sicillâtlar dahi askerîdir ve vazifeleri cihetinde askerî olanların dahi cemi' umurda kazâyası askerîdir deyu nizâ' eder imiş imdi buyurdumki mütevaffây-ı askeriden şol kimesnelerin kısmetleri kanunnâme-i humâyunum mucebince kadıaskere müteveccih olup resm-i kısmetin dahi anlara âid ola ve kadıasker kassamları kısmet etdükleri zamanda ol kısmete müte'allik olup bir da'vâ ve husumet vâki' olup hüccet verilmelü olsa yahud şiçille yazılmalu olsa bunun gibi hususların hücceti kadı cânibinden kassamları verür ve umumen askerî tâifesinin resm-i nikâhı ve resm-i itknâmesi kadıaskere mahsusdur vilâyet kadılarının anda medhali yokdur ammâ askerî tâifesinin kısmetleri vâki' olmayup birbiri aralarında da'vâ ve husumet olup şer'-i şerif ile istima' olunmalu olsa veyahud hüccet verilüp sicillâta yazılmak lâzım gelse bi'l-cümle kısmete müte'allik husus olsa eger hüccet vermektir ve eger nakl-i şehade ve eger vekalet vermektir ve eger sicillâta yazmaktır bunun gibilerin kazâyası vilâyet kadılarının kadıasker kassamlarının asla anda medhali yokdur kassamlar bunlar askerîdir deyu nizâ' eylemek kat'ân câiz degildir buyurdumki sen dahi vech-i meşruh üzre amel edüp Mahmiye-i Mısır kadısına müteveccih olan hususlar kadıasker kassamların dahl ve ta'arruz ettirmeyüp men' ve def' eylesesin memnu' olmayanları isimleri ve resimleri yazup Dergâh-ı Mu'allâma arz eylesesin şöyle bilesin.» *Kanunname*, Veliyüddin Ef. nr. 1970, vrk., 141b-142a.

Anadolu ve Arabistan kadılarına gönderilen bir hükümde de, «eğer berat-ı humayun ve eğer hüccet ve vakıfnâme ile hasbî tevliyyet ve nezarete mutasarrıf olanlar umumen askeri» olduklarından kadıların, rusum-ı kismetlerine dâhl etmemeleri, kazaskerler tarafından vaki' şikâyet üzerine emrediliyordu⁷⁴.

h) Suistimaller, Usûlsüzlükler ve Tedbirler

Müesseseler ne kadar sağlam olursa olsun ve bu müesseseleri yönetenler ne kadar dikkat ve ihtimam gösterirse gösterebilir suistimallere az veya çok her devirde rastlamak mümkündür. Suistimaller; kişilerin ahlâkî sağlamlığı ile bağlantılı olduğu kadar, devre hakim zihniyet ile sosyal ve ekonomik şartların hususiyetleriyle de yakın alakası bulunmaktadır.

Suistimal ve usûlsüzlüklere terekeyi ilgilendiren konularda da rastlıyoruz. Görevli kişilerin görevlerini ifa ederken bir takım usûlsüzlüklere başvurdukları çeşitli kanun metinlerine, fermanlara ve dönemin eserlerine konu olmuştur. Yolsuzluk kapısını kapatmak üzere Fatih tarafından icraya konan kanunun gerekçesinde : «bâb-ı kismet ve husus-ı nikâhta ve itknâmede vesâir mekâtibin resmi bâbında kuzâtın ifrat cânibine meyilleri ve cânib-i ifratda te'addi ve ihtilâflar arzolunduğu» açıklanmakta idi⁷⁵.

Gerek askerî kassamların gerekse mahallî kadı, nâib ve beledi kassamların davet olunmadan miras taksimine el uzatmamaları, kismet bahanesi ile köy ve kasabalara çıkmamaları istenir. Konu ile ilgili bütün kanun metinlerinde temel bir prensip gibi göze çarpan bu talimat hükümlerine uyulmadığı görülmektedir. Hatta aşırılıklara gidildiği, zulüm ve teaddilere sebebiyet verildiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak I. Ahmed'in meşhur adaletnamesinde «ve siz ki kadılersiz nahiyelerinizi naiblerinize iltizama verib bir cânibden siz ve bir taraftan naibiniz voyvodalar ile mütefik olup karye be barye gezüp re'aya ve berayânın müft ve mecânen koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal ve arpa ve saman ve

74 *Kanunname*, Veliyüddin Ef. nr. 1970, vrk. 124b-125a.

75 Halil İnalçık; «Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmedin Fermanları», *Bellekten*, XI/44, 700; Akdağ, a.g.e., II, 451.

odun ve otlukların çeküp aldığınızdan ma'ada her kasaba ve karyeye karib geldiğinizde yeni makbereleri sayup defter idüp ba'dehu mahallîne varup bunlar ne zaman fevt olmuşlardır ve bunların metrukâtı nice oldu ne için bize haber eylemeden ve bizden izin almadan defn eylediniz deyu te'addi edüp...»⁷⁶ şeklinde kadı ve naiblerin halk üzerindeki haksız müdahalelerine işaret edilmektedir.

Yine, kassamların, kadıların ve naiblerin davet olunmadan «ücret-i kadem»⁷⁷ adı altında ayak bastı parası almamaları, hüccet ve suret-i sicil akçesini ziyade almamaları, ücretsiz giyecek maddelerini almamaları, aldıkları takdirde «narh-ı câri» üzere ve kendi rızalarıyla satanlardan akçeleri ile almaları, bu nedenlerle ahâliye zulüm etmekten çekinmeleri istenmekte idi⁷⁸. Mirascılar içinde bülüğ çağına ermemiş «sıgar ve sagayır» var ise «kıbel-i şer'den» vasi tayin etmeleri, bunlara âit miras taksiminden de resm-i kısmet almamaları tenbih edilmekte idi. Aynı şekilde taksim edilen «uruz ve akar»dan resim alınmayacağı belirtiliyordu⁷⁹. Yine aynı ikazlar içinde resm-i kısmetin tayin edilen yüzde oranından ziyade olarak resm-i kısmet alınamayacağı ve metrukâtın

76 *Mühimme Defteri*, nr. LXXVIII, 894-895; Barkan, *Edirne Askeri Kasası*, s. 3; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 129-130.

77 İncelediğimiz tereke defterlerinde bu ad altında bir resim alındığına zaman zaman rastlıyoruz. 5 no'lu sicilın 151a sahifesinde; terekeyi Malkara'dan İstanbul'a nakleden görevlilere, alacak tahsili için görevlendirilen kişiye ve Malkara kadısı ve kassamına ayrı ayrı ücret-i kadem ödenmiştir.

78 «Fasl: ve dahi emr-i celillü'l-makder-i adalet-me'serem böyle sâdır olmuşdur ki kassamlar ve kadılar ve nâibler da'vet olunmadan karyelere çıkmayup bunların biri fevt oldukda verese cümle kibar olup kısmet taleb etmeden kısmet bahanesi ile nesnelere almayalar ve verese cümle kibar olmayup sagir ve sagire ve gaib ve gaibe olmağla bihasebi's-şer' kısmet lazım geldikde resm-i kısmet fasl-ı kudatda zikr olunduğu gibi binde yirmi akçeden ziyade alınmaya ve müteva'ffânın muhallefatını resm-i kısmet ziyâde olmak için ziyade bahaya dutdurmayalar da'vet olunmadan ücret-i kadem namına nesnelere almayalar ve sicil ve hüccet ve suret-i sicil akçesin ziyade almaya ve müft ve meccânen yem ve yemeklerin almayup ve aldirmayup her ne alurlar ise narh-ı câri üzere ihtiyarları ile satanlardan akçeleri ile alup olvecihle kimesneye te'addi eylemeyeler.» *Kanunname*, İ. Ü. TY, nr. 1807, vrk. 68b.

79 *Kanunname*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, İstanbul 1331, sayı, 2, s. 326; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 85-86. Akdağ, *a.g.e.*, II, s. 453.

değer fiyatı takdir edilirken «ehl-i hibre» vasıtasıyla görülmesi gerektiği de vardı.

Miras taksimine haksız müdahale ile birlikte taksim esnasında vukubulan bir takım yolsuzluklar da mevcut idi. Resm-i kısmeti ziyade almak için miras mallarının fiyatlarının yüksek tutulduğu, beğendikleri eşyayı aldıkları, kendilerinden önceki kadıların taksim ettikleri mirası «*kısmet-i âdile olmamış ve bazı eşbabı gizleyip*⁸⁰ *rüsum-ı kismete gadr eylemişsiz tekrar kısmet lâzımdır*» diyerek muhalefatı ikişer üçer defa kısmet ettikleri, resm-i kısmet adına alınan miktarın neredeyse mirasın yarısını alıp götürdüğü belirtilmektedir⁸¹.

Yine bir belde kadısının resm-i tarifede belirtilen oranlarda tereke resmine kanaat etmeyip fazla istekde bulunduğu, bu nedenle gereksiz müdahaleden hali olmadığı, tekrar resim alınması gerekmeyen tereke mallarından ve tekrar resm alınması gereken

80 İncelediğimiz defterlerde mirasçıların terekeye ait malları «ketm ve ihfa» ettiklerine ait bazı kayıtlar bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. KAM, nr. 1, vrk. 138b; nr. 5, vrk. 151a.

81 «...ve kefereden mürd olanlardan bir kaç guruş almayınca defne izin vermeyüp ekserinin veresesinde sagir ve sagire ve gaib ve gaibe olmayup cümlesi hazır ve kibar olup kısmet taleb eylemezler iken cebren mütevaffanın muhalefatını yazup ikiyüz akçe değer esbabı bin ve binbeşyüz akçe baha ile tutup kısmet bahanesiyle beğendüğünüz esbabı çeküp alup ve sizden mukaddem kadı olanlar bir defa kısmet eyledüğü mütevaffa için kısmet-i âdile olmamış ve ba'zı esbâb gizleyüp rusum-ı kismete gadr eylemişsiz tekrar kısmet lâzımdır deyu kısmet edüp ekser mütevaffa muhalefatı ikişer ve üçer kere bu tarıkla kısmet olunmağla mâl-ı eytamın nisfı resm-i kismete kifayet eylemeyüp ve resm-i kısmet binde onbeş akçe iken birer guruş ve altun alup...» *Mühimme Defteri*, nr. LXXVIII, 894-895; «...sıgarın hissesi ma'lum maslahatı için cümle metrukâtı kassam-ı askerî varup defter eyleyeler ammâ adalet üzre olup ednâ bahâsı olanları a'lâ kısmet tutup dahi zulm ve te'addi eylemeyüp hak üzre nakir ve kıtmir yazup defter eddikden sonra kısmet olunan emvâl ve esbabdan kanun üzre aid olan rüsum-ı kısmet her ne ise anı alup zabt eyleyeler.» *Kanunname*, Veliyüddin Efendi nr. 1970, vrk. 124a-b; «...resm-i kısmet ziyâde olmak maslahatı için bahâsı ednâ eşyâyı a'lâ kıymete tutmayalar dahi mahfi eşya var imiş deyu verese ve eytâma zulm ve te'addi etmeyeler her hangi vilayetdeki kudât ve kassamlar tecavüz eyleyeler vükelâ-ı saltanat olan valiler men' ve def' edeler bu hususlarda dahi te'kid-i azim üzre emr-i sultânî vârid.» *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*, İstanbul 1331, sayı 3, s. 541; Balkan, *Edirne Askeri*, s. 3.

lerden de fazla miktarda alınması dolayısıyla kaza ahalisinin tamamının şikâyetini mucib yolsuzluklara da rastlanıyordu⁸².

Müslüman kesimin mirasları ile ilgili yolsuzluklar, zulümler yanında gayr-ı müslimlere de müdahaleler yapılmış ve bu nedenle kadı, kassam ve naibler ikaz edilmiştir.

Mirasın taksim edilmesine herhangi bir sebep yok iken, yahudi taifesinin mirasları kadı ve naibler tarafından cebren kısmet edildiği resm-i kısmet adı altında ziyade paralarının alındığı, ölen fakir yahudilerin mirasçıları ve cemaat başlarının hapsedildiği şeklinde şikâyetler üzerine, böylelerinin azl edileceği ikaz edilerek önlenmek istenmiştir⁸³.

Bülüğ çağına ermemiş çocukların mirasını muhafazaya memur edilen vâsilerin, kassam kâtipleri ile yekdil ve arzu ve heveslerine uydukları, mirası gizlice evlere kapatıp yarı fiyatına kendi aralarında aldıkları, sonra eşyayı bezzazistana getirerek müzâyadede sattıkları, elde ettikleri paraları aralarında bölüştükleri merkeze ulaşan şikâyetler arasında idi⁸⁴.

Varisler dışında bu tür suistimalâtın yanında varislerden birinin görevlilerle anlaşıp terekeyi tahrir ve taksim ettirmediği de görülmektedir. Dolayısıyla diğer mirasçıların hakları zâyi olmaktadır⁸⁵.

82 B. O. A, Cevdet - Adliye, nr. 4131.

83 «...ve yehudi taifesinden sagir ve sagire ve gâib ve gâibe olmayup cümle hâzır ve kibar olup kısmet taleb etmezler iken veya varis-i vâhid olup kısmet icab etmeden kadı ve nâibler cebren kısmet edüp ve resm-i kısmet deyu ziyâde akçeler alup ve içlerinde nice fakir yehudi mürd olup rızkı ve emlâki yoğ iken veresesin ve cemâ'at başların habs edüp hilâf-ı şer'-i şerif ziyâde akçelerin elân bu babda kısmet taleb etmezler lakin cebren kısmet eden hâkim azl olmak lâzımdır pes fukarâdan emlâk ve erzâka kâdir değiller iken mürd olanlardan tahrir ve taksim olmağa kâbil metrukâtı zuhur eylemeye ol makulelerin veresesini ve cemâ'at başlarını hilâf-ı şer' rencide ve remide eylemeye-ler.» *Kanunname*, İ. Ü. TY, nr. 1807, vrk. 70b.

84 KAM, nr. 45, vrk. 1a. Bkz. 51 no'lu dipnot.

85 «Edirne Kassam-ı Askeriye hüküm ki,

Kazâ-ı Çirmende sâkin İsmihan nâm hatun gelüp zevci Seyyid Mehmed nâm kimesne binyüz on senesinde fevt oldukda verâseti buna ve oğlu Seyyid Eyyübe münhasır olup oğlu mezbur dahi müteakiben fevt olup anın muhallefatı buna ve zevcesi nâm hatuna ve Seyyid Muhammed nâm kimesneye intikal

Tereke taksimine memur ve elde edilen resmi kadıasker namına veya belde kadısı namına toplayan kassam ve diğer görevliler yolsuzluklarını sadece halk kesimine karşı işlemiyordu. Bunlardan zaman zaman üst yöneticiler de şikâyetçi olmuştur. 986/1578 yılında Rumeli kadıaskeri; kendisine âit resm-i kısmet tahsil eden kassam ve kadıların elde ettikleri paraları kassamların ve belde kadılarının yediklerinden şikâyet etmekte idi. Yine belde kadılarında cem olunan resimler istenildiğinde kassamlara verdik diye inkâr etmekte idiler⁸⁶.

Beytülmal Emini tarafından kabz edilen terekeye kenar mahallelerden bazı kişilerin kimi vasi kimi varis olduklarına dair hüccet edinerek beytûlmala zarar verdikleri bu nedenle de bu tür

etmekle beyne'l-verese kısmet-i âdile ile taksim ve her birine alâ mâ farazalahu Te'âlâ hisse-i şer'iyesi verilmek lâzım iken mezbur Seyyid Muhammed Çirmen Kazası nâibi ile yekdil ve kaza-i Çirmende sâkin a'yândan Karakadıoğlu demekle ma'ruf kimesne ve kethuda Piri Mustafa'ya istinad etmekle muhalefat-ı merkumeyi tahrir etdirmeyüp icrây-ı hak olunmadığın bildürüp senki Mevlânây-ı mûma ileyh sin bir mu'temdü'n-aleyh molla ta'yini ve mahallinde muhalefat-ı merkumeyi tahrir ve kısmet-i âdile ile taksim olunup kendüye isabet eden hissesi alverilüp kadıyyede alakaları olmayan mezkurlar da'vasına müdahale etdürülmemek babında hükm-i humâyunum rica etmeğin vech-i meşruh üzere şer'le görülmek için yazılmıştır. Fi evâhir-i M. sene 1121.» B. O. A., *Şikâyet Defteri*, nr. 51, s. 579.

86 «Rumelinde ve Budinde ve Timaşvarda olan beğlere hüküm ki,

Hâliyâ Rumeli kadıaskeri olan Mevlânâ Muhyiddin tarafından arz olundu ki hâliyâ taht-ı hükümetinizde vâki' olan resm-i kısmet cem' ve tahsil eylemek için varan kassamlar bi't-temam tahsil eyledikleri resm-i kısmeti müşârun-ileyhe isal etmeyüp kendüler ekl edüp taleb olundukda ekl ettikleri rüsumun mevaddını görmedik deyu inkar ederlermiş ve kuğatdan dahi ...füzuli memhur temessük ...rüsumun kendüler için alkoyup talep olundukda kassamlara verdük başka görmedük deyu inkar ederler imiş buyurdumki sipahi oğlanları zümresinden Mahmud vardukda te'hir etmeyüp taht-ı hükümetinizde resm-i kısmet tahsil eden kassamları da'vet ve resm-i kısmeti müşârun-ileyh cânibine teslim ettiklerine ellerinde temessükleri var ise fihâ temessükleri olmayup teslim ettiklerine isbata kâdir olmayanlardan zimmetlerinde kalan akçeyi bikusur mezbur Mahmud'a alveresiz ve kadılardan füzuli resm-i kısmet alanları dahi yerlü yerinde teftiş edüp göresiniz müşârun-ileyhe âid olandan şimdiye değin kabz ettikleri mukarrer olup kassamlara teslim eylediklerine temessükleri olmayup isbata kâdir değiller ise bi kusur zimmetlerinde olan akçeyi alverüp bilâ temessük teslim ettik görmedük deyu hilâf-ı şer'... etdirmeyesin.» *Mühimme Defteri*, nr. XXXVI, 36.

terekeye İstanbul kadısı ve Askerî kassamının dışında kimse kâtip tayin etmeyip ve ayrıca Beytülmal Emîni tarafından bir görevli olmadıkça varis veya vasi olduklarına dair kimseye hüccet verilmeyerek Beytülmal zararın önlenmesi istenmiştir⁸⁷.

Kadı'nın resmen tayin ettiği kassam olmamasına rağmen kendisine resmî kassam süsü vererek ahalinin haksız olarak nice mallarını yiyen kassamlar da olmuştur⁸⁸.

Kassamlar ile muhızrlar arasında zaman zaman sürtüşmeler görülmüştür. Bezzazistânda ve Galata'da askerî kassam olanlar, muhızrların kanunen belirlenen ihzariye resimlerini vermedikleri ve bu nedenle de muhızrlar kendilerine gadr olduğu şeklinde yakınlarda bulunarak durumun düzeltilmesi talep edilmiştir⁸⁹.

Kadı ve kassamların yukarıda bahsettiğimiz usûlsüzlükleri ve gayr-ı âdil uygulamaları sürüp gitmiş olacak ki, 1550'de çıkarılan bir fermanla kadıların bundan böyle kazaskerler hesabına askerî kısmet yazmalarına son verildiği, kendilerinin de halkın terekesini «*verese müte'addid olup gelip kısmet talep*» etmedikleri takdirde yazmamaları ikaz edilir⁹⁰.

Resm-i kısmetin Kanûnî döneminde binde 25 gibi yüksek bir rakam tuttuğu için, ayrıca resmi ziyade almak kasdıyla miras mallarının değerlerinin üzerinde kıymet biçilmesi v.s. nedenlerle, halk arasında bu işleme karşı meydana gelen hoşnutsuzluk üzerine bir fermanla bu şekilde tereke resminin kaldırılması ve zorunlu hal-

87 KAM, nr. 20, s. 1.

88 «Şam Beğlerbeğine ve kadısına hüküm ki Hâliya Anadolu kadıaskerim olan a'lemu'l-ulemâi'l-mütebahhirin efdalu'l-fudalâi'l-..... yenbu'u'l-fadlı ve'l-yakîn Mevlânâ Abdalbâki dâmet fezâlluhunun tarafından ta'yin olmuş kassam yoğiken Daloğlu demekle ma'ruf kimesne kübel-i şer'den kassam nasb olundum deyu nice kimesnenin külli malların ekl edüp bundan hâli olmaduğın bildirüp buyurdum ki vusul buldukda müşârun-ileyh tarafından kassam nasb olmadan mezbur kimesne mücerred vech-i meşruh üzre kimesnenin malın ahz eyledüğü vâki' ise def' edüp minba'd kimesnenin malına ol tarıkla dahl ve ta'arruz etdir-meyesin ve müşârun-ileyh tarafından kassamı vardukda askeriye müte'allik kimesne nesnesin kabz etmiş ise bikusur alıveresin.» *Mühimme Defteri*, nr. LXIX, 204.

89 *Mühimme Defteri*, nr. LXXX, 335.

90 Akdağ, a.g.e., II, 453.

lerde bu işin parasız yapılmasına karar verilir. Ancak bu karar diğer taraftan kadıların, işi kendilerinin görev alanı içinde saymamalarına sebep olmuş, mirasın kadı tarafından resmen bölüş-türülmemesi, yetim mirasçıları mağdur etmeye başlayınca 1553 (960 safer) de bir fermanla kadı'nın taksimden aldığı resm binde 15 olarak yeniden konmuştur⁹¹.

Ancak klasik dönem içerisinde yapılan onca ikaz ve alınan tedbirlere rağmen suistimallerin önü alınamamıştır. Bu nedenle ondokuzuncu yüzyıla gelince kassam, kâtip ve diğer görevlilerin uyması gereken bir dizi yönetmelikler ve nizamnâmeler neşredilmiştir.

1) *Tereke Taksimi Dolayısıyla Alınan Resimlerin Uygulamada Aldığı Şekiller*

Osmanlı kanun metinlerinde tereke taksimi dolayısıyla alınan resimlere belirli tarifeler getirilmişse de, bizatihi uygulama alanını teşkil eden tereke defterlerinde farklı oranlarla karşılaşılmaktadır. Kanun metinlerine göre Fatih, II. Bayezid ve Yavuz dönemlerinde binde 20; Kanunî döneminde binde 15, 20, 25; 1590'-da binde 15, XVI. asrın sonuna âit iki farklı kanunnamede binde

91 «Bundan akdem kısmet hususunda ba'zı te'addi olunduğu arz olunmağın kadiasker kassamları refolunup kudât dahi yetim hakkı zâyi' olmak ihtimali olan mevaddı kısmet edeler ammâ resim almaya deyu envâ'-ı te'kidât olunup memâlik-i mahrusama ahkâm-ı şerife irsal olunmuş idi eyle olse resm-i kısmet memnu'dur deyu kadılar mevtânın muhallefatın beyne'l-verese taksim etmeyüp deftere yazmağa ihmal etdikleri ecilden mâl-ı eytam zâyi' olur deyu pâye-i serir-i âlem-masirime arz olunmağın askerî olan kısmet umuru kadiaskerlerin cânibinden görülmek ve kudâta müte'allik olan kısmeti kadılar görmeyi emr edüp buyurdum ki taht-ı hükümetinizde vâki' olan mevtânın muhallefatı şer'ile kısmet olunmak lâzım geldikde askerî olan kısmet kadiasker cânibinden görölüp size mufavvaz olanı bihasebi's-şer' kısmet eyleyüp nakir ve kıtmir her ne ise defter edüp mâl-ı eytamdan bir habbe zâyi' ettirmeyeler sâbıkâ resm-i kısmet binde 25 akçe alınur imiş eytâma mezid-i re'fet-i atıfetimden minba'd binde 15 akçe alınmak emrolunmuşdur şer'-i şerif muktezasınca kısmet etdüğüniz muhallefattan binde onbeş akçeden ziyâde bir habbe almayup ve ziyâde bahâya tutmayup ehl-i hibre ile göresiz... Fî evâil-i Safer sene 960» Bursa Şer'îye Sicilleri, nr. A. 55/60, vrk. 149a'dan aktaran, Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, II, 453.

15, 20; IV. Mehmed döneminde binde 15, 20. Tatbikatta ise Osmanlı kanun metinlerinde yer alan bu resmî tarifelerden farklı uygulamaların cârî olduğu görülmektedir. Konuya XVII. yüzyıl ölçeğinde baktığımızda kanunî tarifelerde «resm-i kısmet» binde 15 ve binde 20 olarak belirlenmiş iken, tatbikatta bu rakamların çoğu zaman üzerinde, bazen de altında vergi alınmıştır. Kanunlarda yer alan vergiler dışında, terekenin taksimi esnasında muhtelif adlarla bir takım kesintilere de şahid oluyoruz.

Resm-i kısmet veya resm-i âdî adı altında alınan vergi kayıtlarında, bazen vefat eden kişinin bıraktığı mirastan borç ve masraflar çıkarılmadan genel yekûn üzerinden alındığı gibi bazen de genel yekûndan borç, masraf vb. giderler çıkarıldıktan sonra net bakiye üzerinden alınmıştır. Rastladığımız birkaç kayıta ise resm-i kısmetin alınmadığını görüyoruz.

Kanûnen belirlenen vergiler dışında, miras bırakanın malı üzerinden muhtelif adlarla bir kısım gider kalemleri teşekkül ettirilmiştir. Bunlar ihzariye veya ücret-i muhzır, huddâmiye, çukadariye, didebaniye, ücret-i kadem, ücret-i mübaşir, taamiye, hammaliye, harc-ı defter (suret-i defter, ücret-i defter), harcırah, sarrafiye, harc-ı müteferrika, tahminiye ya da ücret-i muhammin, harc-ı mühimmat, kalemiye, kalemiye-i kâtip, kalemiye-i kassam gibi, bir kısmı resm olarak, bir kısmı taksim esnasında görülen fiili hizmet karşılığı olarak alınmaktadır. Bu sayılanlara ilâve edilecek resm v.b. gider kalemleri varsa da, kayıtlarda tek bir vergi ya da bir gider kalemini ifade için farklı isimler verildiği görülüyor. Örnek olarak resm-i kısmet için, «resm-i âdî», «ribh-ı âdî», «resm-i kısmet-i askerî», «resm-i kadıasker efendi», «resm-i âdî li kadıasker efendi», «resm-i mutade», gibi adlar verilmiştir.

Beytûmalın hissesi olan veya mirasın tamamı Beytûmala kalan terekelerde ise, «müjdegâniye» ve «resm-i emin» adı altında yüksek oranda bir vergi daha alınmaktadır. Resm-i emin, «resm-i âdî li emin-i beytûmal-ı yeniçeri», «resm-i emin-i beytûmal», «resm-i beytûmal», gibi değişik surette adlandırılmıştır. Müjdegâniye adı altında alınan resim umumiyetle yüzde 3, 4, 5 civarında iken, emin adına alınan resim ise; yüzde 10 civarında-

dır⁹². Mirasçısı yok zanniyle beytülmal adına kabzedilen bazı muhallelfatların sahipleri sonradan çıktığında, bu muhallelfatı «beytülmal eminden tahlis» için bir ödentinin yapıldığı görülmektedir.

Resm-i kısmet veya resm-i âdi namına alınan vergi, uygulamada muhtelif oranlarda alınmıştır. Kanûnî tarifeler binde 15 ve 20 iken, uygulamada binde 8.5, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 27, 30, 32, 35 gibi çok farklı rakamlar üzerinden tahsil edilmiştir. Verginin alınış biçimi de; bazen bütün vergi çeşitleri tek tek kaydedilerek bu vergiler adına alınacak akçe miktarı yazılırken, bazen de bir kaç vergiyi bir arada zikrederek hangi vergi türü için ne kadar alındığı belirtilmeden toptan kaydedilmektedir.

Miras taksiminden kadıasker namına tahsil edilen resm-i kısmet dışında, taksim işinde hizmetleri geçenlerin dellâliye, kâtibiye, kassamiye, tahminiye, ihzariye, kalemiye gibi ikinci derecede alınan resimlerde de sabit bir oranı bulamıyoruz. İlk üç defterden çıkardığımız dellâliye resmi oranları, binde 1 akçeden başlayarak en yüksek düzeyde binde 23 akçeye kadar varmaktadır. Kâtibiye resmi binde 1 ilâ 7,5 akçe arasında değişmektedir. KAM I, 101a'da binde 24,4 oranında kâtibiye resmi gözüktüyorsa da, dellâliye dışında başka bir resim kayıtlı olmadığından kâtibiye resmi adı altında resm-i kısmet ve diğerlerinin ifade edilmiş olduğu düşünülebilir. Kassam için alınan resimler binde 1,9-9,5 arası oranda değişmektedir. Didebaniye resmi ise yüksek düzeyde seyretmiştir; binde 2,2 ile 23 akçe arası olup ekseri 17 ve daha yukarı oranlardadır.

j) Uygulamadan Örnekler***

1) I, 69b'de 23.364 akçe tutarındaki muhallelfatdan 200 akçe (binde 8,5) resm-i kısmet alınırken I, 80a'da 22.421 akçelik muhallelfatdan 350 akçe (binde 15) «resm-i kadıasker efendi» alınmış-

⁹² Resm-i emin adı altında alınan bu % 10 oranındaki resim, miras bırakarak vefat eden yeniçerinin muhallelfatından Yeniçeri ağası, ocak beytülmalcısı ve vefat eden yeniçerinin orta veya bölük kumandanı arasında paylaşılacak üzere alınan orandır. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 318.

*** Bu örnekler, İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, 1 ve 6 No.lu Defterlerden seçilmiştir.

tır. Buna ilâveten 200 akçe de (binde 10) kâtibiye, ihzariye ve diğerleri için alınarak toplam binde 25 vergi tahsil edilmiştir.

2) I, 145a'da binde 15 resm-i kısmet için, binde 14 kassamiye ve kâtibiye için alınıyor. Toplam vergi oranı binde 29.

3) I, 149b'de ise resm-i kısmet, kassamiye, ihzariye, huçec resmi, kalemiye, ihzariye (tekrar), harc-ı defter, kalemiye (tekrar) için alınan verginin toplam oranı binde 15 etmektedir.

4) II, 4a'da toplam muhallefat 18.000 akçe olup, bu da «Mehmed nam kimesne yedinde mevcut bulunan akçe» iken 360 akçe (binde 20) «didebaniye» adı altında bir resim alınmıştır. Dideban; gözcü, gözetleyici demektir. Nakit kalan bir miras için gözcülük veya gözetleyicilik adı altında bir verginin alınması enteresandır. Ancak bunun dışında herhangi bir vergi alınmamıştır.

5) II, 15b'de 40.499 akçe tutarında muhallefattan; techiz tekfin, hammaliye, harc-ı dükkân, dellâliye ve ücret-i kadem için yapılan kesintiden sonra geriye 33.179 akçe kalır. Bu kalan üzerinden 850 akçe (binde 25) resm-i kısmet, 360 akçe (binde 10) ücret-i kalem-i kassam efendi ve kâtip ve resm-i defter için, 210 akçe (binde 6) ihzariye ve huddâmiye ve huçec için kesinti yapılarak toplam oran binde 41'i bulmaktadır.

6) II, 38a ve 53b'de genel yekûndan II, 46a'da ise borçlar çıktıktan sonra binde 25 resm-i kısmet için ayrılmıştır.

7) II, 65b'de muhallefatın tamamı beytûlmala kalıyor. Bununla birlikte resm-i kısmet alınıyor.

8) III, 102b'de ise 3.760 akçe tutarındaki muhallefattandan 60 akçe (binde 16) didebaniye, 30 akçe (binde 8) müjdegâniye, 40 akçe (binde 10,6) ücret-i kâtip olarak toplam binde 34,6 alınıyor fakat resim alınmıyor. Muhallefatın tamamı Beytûlmala kalıyor.

9) III, 19b'de hammaliye dellaliye, ücret-i dükkân adına kesinti yapılıyor, fakat resm-i kısmet adına herhangi bir vergi alınmamıştır.

10) IV, 13b'de Mustafa Subaşı b. Haydar adındaki şahsın 54.325 akçe tutarındaki muhallefatından resm-i âdî muaf tutulmuş, ancak kassamiye, kâtibiye, huddâmiye ve dellâliye alınmış-

tır. Yine V, 196a'da Melek bint-i Hüdaverdi, VI, 52b'de Safiye Hatun bint-i Kânî Efendi VI, 98b'de Hadice Hatun ibnet-i Abdullah adlarındaki kadınların muhallefatından ve V, 84a'da Hüseyin Halifenin muhallefatından resm-i kısmet alınmamıştır. I, 154a'da «sagireteyn-i mezbureteyn hisselerinden» yine resm-i kısmet alınmamıştır.

11) III, 44b'de resm-i âdî namına binde 12,4; III, 46b'de ise binde 28,6 oranında vergi alınmıştır.

12) III, 61a'da 115.975 akçe tutarında muhallefattan 770 akçe resm-i kısmet, 100 akçe kassamiye, 100 akçe kâtibiye ve ihzariye alınıyor. Toplamı binde 8,3 etmektedir. Yine III, 67a'da resm-i kısmet, kassamiye, kâtibiye ve ihzariye için binde 10; III, 72a'da binde 16; III, 76a'da binde 14,5 oranında kesinti yapılmıştır. III, 98b'de ise resm-i kısmet, kâtibiye, ihzariye için binde 37,7; IV, 1a'da resm-i âdî binde 25, kalemiye, ihzariye, huddâmiye için binde 10 oranında vergi alınmıştır.

13) IV, 2b ve IV, 4a'da resm-i âdî binde 27; 6b, 7a, 10b, 14b de binde 25; 11b'de binde 20; 13a'da binde 15; 16a'da binde 30, oranında resim alındığını görüyoruz.

14) V, 71a'da el-Hac İbrahim Ağanın yekûn 2.299.686 akçelik muhallefatından «resm-i âdî li kadiasker efendi» ye 100.000 akçe yani binde 43,4 oranında resim ayrılmıştır.

15) V, 91a'da Bosnevî Mehmed Ustanın muhallefatını «saray-ı cedid-i sultanîde Aşçılar taifesinin beytûlmalını kabza memur olan Fahru'l-akran Abdullah Çelebi» kabz ediyor ve 4.330 akçe tutarındaki yekûn muhallefattan 400 akçe yani yüzde 9,23 oranında «resm-i aşçıbaşı» namına resm alınır. Buna ilâveten 75 akçe (binde 17,3) resm-i âdî, 20 akçe (binde 4,6) kâtibiye alınmıştır.

16) V, 98b de ise ilk defa karşımıza çıkan bir uygulama var : İstanbul'a ticaret için gelen Aydın Sancağ'ından el-Hac Ahmed b. Hızır İstanbul'da Kilidçiler hanında vefat eder. 15.000 akçe tutan muhallefatından 2000 akçe (yüzde 13,3) resm-i âdî, 350 akçe de (binde 23,3) resm-i kısmet alınır. Resm-i âdî adına alınan yüzde 13,3'lük verginin Beytûlmal Emîni adına alınan «eminiyye» olduğu tahmin edilebilir.

k) *Tereke Taksimi Dolayısıyla Alınan Vergi ve Kesinti Miktarlarına Tesir eden Faktörler*

Misâllerde görüldüğü üzere resim namına ya da başka bir hizmet mukabili kesilen kesintilerde tesbit edilmiş bir oranı bulamıyoruz. Vergi ve bir hizmete karşılık kesinti yapılırken muhtelif faktörlerin rol oynadığı kanaatindeyiz. Öyle ki, kişinin makam ve mevkii, zengin veya fakir oluşu, erkek, kadın veya çocuk oluşu, mirasın azlık veya çokluğu, varisin olup olmayışı, beytülmalın hissesi olup olmadığı, muhalefatın merkeze uzaklığı veya yakınlığı vb. durumların alınan vergi oranları, görülen hizmete mukabil yapılan kesinti miktarları üzerinde rol oynadığını söylemek mümkündür.

Resimlerde ve hizmet mukabili olarak yapılan kesintilerde oran ve miktarların muhtelif düzeyde olmasının bir nedenini de, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve XVII. yüzyıl boyunca da devam eden fiyat artışları ve para rayiçlerindeki kararsızlık ile siyasi ve iktisadi yapının çözülmeye yüz tutması gibi birbirleriyle alakalı olumsuz gelişmelerin tevliid ettiği bulanıklık ve karışıklıkta aramak lâzım gelir.

1) *Sonuç*

Tatbikatının ilk örneklerine Hicri birinci asırda rastladığımız kassamlık; İslâm Hukukunun, insan haklarının ve özellikle mülkiyet hakkının korunmasına yönelik vaz ettiği ilkeler çerçevesinde oluşan bir müessesedir. Genel muhtevası değişmemekle birlikte, Osmanlı Devletinde farklı uygulama biçimleri ve mirasın taksimine bağlı olarak kassamlık müessesesinin fonksiyonlarının yerine getirilmesinde yardımcı alt birimler ve müesseseler gelişmiştir.

